

Från tobaksfältet till pappersbruket. Grekiska arbetare i Lessebo 1970

THOMAS THOMELL

Bakgrund och perspektiv

Denna artikel är en bearbetning av en del av ett material som jag för Invandrarutredningens räkning samlade in i Lessebo under åren 1969–1971¹. Invandrarutredningen ville ”erhålla kunskap om invandrarnas förhållanden genom att undersöka deras situation i några konkreta miljöer ... då invandrarnas anpassning till det svenska samhället främst avser deras inlemmande i den lokala gemenskapen”. Utredningen ville ha ”en kartläggning av dels anpassningsproblem, dels åtgärder för att komma till rätta med dessa”² och hade valt ut Lessebo och Malmö som undersökningsorter, ett mindre industrisamhälle och en storstad.

I utredningens direktiv låg inbäddat att det var invandrarnas problem som skulle studeras och åtgärdas av svenska statliga och kommunala institutioner. Även om jag strök ordet ”anpassning” kvarstår att det är svenskarna och deras samhälle som, med forskarens hjälp, definierar problemen och förutsätts vara den sändande parten i den sociala processen. Invandrarna är mottagare, objekt. Som Jessie Bernard säger om rasforskningen i USA: ”Denna typ av forskning klargör vad militanta svarta menar när de anklagar samhällsvetare för att praktisera vit eller ’rasistisk’ rasforskning – detta sammanhang är inte identiskt med ’fördomsfull’ forskning. All rasrelationsforskning (läs: minoritets-) och alla metoder de använder sig av förutsätter vita människor som handlande, kännande, tänkande gentemot en mer eller mindre ansiktslös, nästan slö, anonym icke-vit befolkning. Det behövdes en mäktig svart militans inklusive Franz Fanon, för att visa oss hur rasistiskt vårt tänkande i själva verket är. Vi talar om svarta människor som om de inte hörde oss.”³

1. Invandrarutredningen tillsattes år 1968 med uppdrag att kartlägga invandrarnas och minoriteternas situation i Sverige (Huvudbetänkande: Invandrarna och minoriteterna SOU 1974:69).

2. SOU 1974:69. Bilaga C IU:s direktiv.

Jag hoppades kunna låta de grekiska arbetarna i Lessebo så mycket som möjligt få komma till tals och själva formulera sina problem, för att sedan analysera de strukturer och mekanismer som ligger bakom problemen. Denna rapport är ett försök till det vad beträffar orsakerna till deras utvandring, bostadssituation och arbetsförhållanden. Det rör sig närmast om en *problem-avtäckande* studie. Dels har jag låtit de grekiska arbetarna själva komma till tals i intervjuer och samtal och formulera *hur problemen ter sig för dem*, dels försöker jag tolka problemen och ser dem därvid framför allt som *problem i det grekiska och det svenska samhället*, inte som invandrarnas problem. Härmed har jag formulerat studiens vetenskapliga nivå. Trots att jag ansträngt mig att göra en noggrann och omsorgsfull presentation av data har de resonemang som förs runt dessa data inte karaktär av hypotesbevisning utan av problem-diskussion. De spekulativa drag som kan förekomma tycker jag kan vara en förtjänst på denna vetenskapliga nivå.

Jag har försökt väva in undersökningens teori i den löpande framställningen, men några grundläggande teoretiska utgångspunkter vill jag presentera redan nu.

Mitt perspektiv är att migrationens orsaker och konsekvenser hänger samman med förhållanden i olika typer av samhällen, mellan olika samhällsformationer och mellan människor som byter från en ekonomisk, social och kulturell miljö till en annan.

$$S_1 \rightarrow M \rightarrow S_2$$

Migrationen har två poler. M står för migranten. S står för samhället, eller för social eller socioekonomisk struktur, eller är ett sammanfattande begrepp för olika strukturer beroende på vilken nivå och med vilken precisionsgrad man vill resonera. På den allmänna nivå jag här resonerar låter jag S_1 och S_2 stå för de samhällen som migranten rört sig mellan. Formeln kan kompletteras med ett litet s, som då får stå för lokalsamhälle, dvs de lokala omständigheter migranten kommer från och till:

$$(S_1 \quad s_1) \rightarrow M \rightarrow (s_2 \quad S_2)$$

Detta innebär att migrationen och de förhållanden som är förknippade med den inte i första hand antas vara bestämda av individens förväntningar och mål. Följden av ett sådant synsätt blir t ex:

3. Bernard, Jessie 1969.

– att migrationen i efterkrigstidens Europa kan ses som en följd av ekonomiska, sociala och politiska förhållanden i utvandrare- och invandrarländerna. Och att det val som är förknippat med individens beslut att flytta i allmänhet grundar sig på dessa förhållanden och individens bedömning av dem. Kapitlet som berör emigrationens orsaker i det grekiska samhället, Lessebogrekernas bakgrundsmiljö samt orsakerna till att Lessebo AB kom att anställa dem illustrerar detta synsätt.

– att ekonomiska, sociala, politiska, kulturella och religiösa förhållanden i utvandrare- och invandrarländerna är avgörande för bl a hur migranten förhåller sig till sitt arbete, sin bostad, språkundervisning, barnens uppfostran m m. Detta illustreras i diskussionen av Lessebogrekernas arbete och bostadssituation.

Två perspektiv på grekisk utvandring

Två perspektiv på orsakerna till en grupp grekiska arbetares utvandring från hemlandet presenteras i detta avsnitt. Det första avsnittet utgörs av referat och diskussion av grekiska forskares hypoteser om utvandringens orsaker i det grekiska samhället. Det andra avsnittet behandlar några grekiska arbetares svar på frågan varför de flyttade hemifrån. Dessa svar visar hur beslutet att flytta har sin grund i en helhetsbedömning av den lokala livssituationen hemma i Grekland. Det är bönder och arbetare som berättar om sina villkor.

Jag gör en enkel parallell presentation av ett makro- och ett mikroperspektiv. Överensstämmelsen mellan skeendena på makroplanet i Grekland och den lokala samhällseliga verkligheten som återspeglas i de grekiska arbetarnas berättelser är påfallande. Metoden visar hur långt en förklaring av migrationsorsaker i strikt materiella termer kan leda.

Utvandringens orsaker i det grekiska samhället

Under mitten av sextioalet var emigrationen föremål för en begynnande vetenskaplig diskussion i Grekland. Diskussionen uppehöll sig främst emigrationens demografi samt dess demografiska, politiska och ekonomiska konsekvenser.

En omsorgsfull undersökning av den grekiska emigrationens orsaker och konsekvenser kräver ett omfattande arbete med insatser från flera forskare. Ett sådant större sociologiskt forskningsprojekt påbörjades under mitten av 1960-talet vid Centrum för samhällsvetenskap i Athen. Det omfattade bl a studier av några utvandringsregioner i Grekland, fältstudier i Grekland och intervju-

studier bland återvändande emigranter. Detta projekt avbröts emellertid när projektets ledare, två av Greklands främsta sociologer, Notaras och Filias, fängslades av militärjuntan den 21 april 1967.

De tankar om emigrationens orsaker som publicerats av grekiska forskare är närmast att betrakta som forskningshypoteser. Eftersom min framställning i detta avsnitt i huvudsak utgöres av referat och diskussion av några de tankar som framställts av andra forskare får det också denna karaktär. Följande framställning avser efterkrigstiden fram till 1967.

Bristen på arbetstillfällen i flyttarnas hemtrakter och förekomsten av arbetstillfällen i de områden dit de flyttade var den dominerande *direkta orsaken* till efterkrigstidens migration i Europa. Därtill kommer faktorer som inkomstskillnader mellan olika områden och politiskt-ideologiska, kulturella och idiosynkratiska faktorer. Även om dessa faktorer (särskilt den politiskt-ideologiska) i vissa fall kan vara direkta orsaker förefaller det rimligt att i förhållande till fenomenet som helhet (efterkrigstidens migration i Europa) betrakta dem som *bidragande orsaker*. Vad är då orsaken till den arbetsmarknadssituation som är den direkta huvudorsaken? Svaret står att finna i en analys av de ekonomiska och sociala strukturer som ger upphov till denna arbetsmarknadssituation, en analys av vad som kan kallas migrationens *strukturella orsaker*. Nedan förklarar jag några karakteristiska drag i den grekiska arbetsmarknadssituationen under efterkrigstiden och några av de bidragande orsakerna samt diskuterar underliggande strukturella orsaker.

Direkta orsaker: arbetsmarknadssituationen

Ännu i mitten av sextioalet dominerade jordbrukssektorn sysselsättningen i Grekland. Industrisektorn är liten och servicesektorn är förhållandevis stor.

TABELL I. Den aktiva befolkningens sysselsättning 1967

Jordbruk	Industri	Service
50,1 %	21,2 %	28,1 %

Källa: Economic Development Plan for Greece 1968–72, s.159. Tab. 22.1.

Två huvudtendenser utmärker efterkrigstidens grekiska arbetsmarknad: en allt större del av landsbygdsbefolkningen kan inte längre försörja sig på sina jordbruk och i industrin ökar inte antalet arbetstillfällen tillräckligt för att ge arbete åt dem som inte kan klara sitt uppehälle i jordbruket.

I. LANDSBYGDENS FÖRSÖRJNINGSPROBLEM. Att en allt större del av landsbygdsbefolkningen inte kan försörja sig på sin jord framgår tydligt av E. Thalassinou klassanalys av det grekiska samhället ur vilken jag återger de definitioner och den tabell som illustrerar detta.⁴

Thalassinou definierar först klasserna i den grekiska jordbruksbefolkningen:

Proletärer eller halvproletärer är de som inte har jord eller har så litet att de för sin familjs huvudsakliga försörjning är hänvisade till lönearbete.

Fattigbönder är de som med den jord och de brukningsmedel de har inte kan täcka sin familjs behov med inkomster från jordbruket och tidvis tvingas söka arbete som lönearbetare.

Ett *medelskikt* utgörs av de bönder som med sin jord och sina brukningsmedel kan täcka sin familjs behov med inkomster från jordbruket, huvudsakligen grundade på familjens arbete.

Storbönder är de som med den jord och de brukningsmedel de har inte bara kan ge sin familj en god levnadsnivå utan även ackumulera kapital genom det värde som skapas av anställda arbetare.

Thalassinou utgår från jordegendomarnas storlek och gör följande indelning:

1 hektar	Proletärer och halvproletärer
1–5 hektar	Fattigbönder
5–10 hektar	Medelskikt
10 hektar	Storbönder

TABELL 2. Jordbrukets egendomsstruktur 1950–1968

Yta (hektar)	1950		1968		Förändring
	Antal jordbruk	%	Antal jordbruk	%	
1	287 061	28,5	463 289	36,7	+ 243 772
1–5	573 189	57,0	654 941	53,0	+ 81 752
5–10	114 327	11,4	109 824	8,8	– 4 503
10	32 271	3,1	18 720	1,5	– 13 551
Summa	1 006 838	100	1 246 774	100	

Av tabellen framgår att det grekiska jordbruket domineras av småjordbruk, som utnyttjas för familjens försörjning men inte kan täcka den. 90 procent av

4. E. Thalassinou 1971: 85–89.

egendomarna brukas av familjer som var och en äger mindre än 5 hektar (proletärer, halvproletärer och fattigbönder).

Allt fler i jordbruksbefolkningen kan inte få sin huvudsakliga försörjning i jordbruket. En tydlig indikator på detta förhållande utgör ökningen av jordbruk med mindre än 1 hektar jord. Deras innehavare är, enligt Thalassinou, hänvisade till lönearbete för sin huvudsakliga försörjning. I fallstudien av Lesbogrekernas situation i hemlandet belyses detta konkret.

2. **INDUSTRINS UTVECKLING.** Att jordbrukare hänvisas till lönearbete är inte unikt för Grekland utan karakteristiskt för hela Europa – även om de förhållanden som hänvisar den grekiske bonden till lönearbete är annorlunda än de som tvingar den svenske bonden att söka arbete i industrin. Till skillnad från befolkningen i de industriellt utvecklade delarna av centrala och norra Europa har den arbetslösa jordbruksbefolkningen inte på långa vägar kunnat absorberas av den grekiska industrin. Detta är uttryck dels för den låga industrialiseringsnivån, dels för att den ökning av industrins totala produktivitet som skett sedan slutet av femtiotalet inte följts av någon motsvarande ökning av arbetstillfällen inom industrin. Tsoukalas hävdar att industrisektorns totala bidrag till sysselsättningen sjönk både i relativa och absoluta tal under de tolv åren mellan 1952 och 1965. Servicesektorn var, trots att den växte snabbast, fortfarande otillräcklig för att absorbera befolkningsökningen och speciellt för att erbjuda fasta och växande inkomster.⁵ Zolotas konstaterar att industrisektorns ökning av output uppnått genom en ökning av produktiviteten snarare än av sysselsättningen. När den grekiska industrin åren 1953–64 uppvisade en produktionsökning med 10,5 procent, den högsta under efterkrigstiden, ökade sysselsättningen inom industrin med 3,2 procent.⁶

Det grekiska jordbruket kunde inte försörja sina innehavare. De små jordegendomarna var det centrala problemet. Jordegendomarnas storlek, den speciella form av exploatering som de grekiska bönderna utsatts för genom mellanhänder, statens jordbrukspolitik och obalans i bytesförhållandet mellan jordbruksprodukter och industrivaror hade lett till konstant kapitalbrist i det grekiska jordbruket. Ett viktigt inslag i den industriella utvecklingen i Sverige var framväxten av småindustrier, och där spelade kapital som ackumulerats i jordbruket, en betydelsefull roll, antingen direkt, genom investeringar (t ex småländsk glasbruksindustri) eller indirekt, genom konsumtion. De grekiska

5. Tsoukalas 1969: 134.

6. Zolotas 1966: 38, 250.

småjordbrukarna hade haft konstant brist på kapital. Lånemöjligheterna hade inte heller gynnat investeringar i jordbruket. De små och medelstora förmögenheter som bönderna ibland hade hade inte heller använts till investeringar eller konsumtionsvaror i första hand. Innan man kunde unna sig sådant gällde det att ha en liten säkerhet i händelse av sjukdom eller dålig skörd. Hemgiftssystemet spelade också en viktig roll. För att gifta sig måste en flicka på landsbygden ha hemgift: jord eller ett hus, på senare tid helst en tomt eller ett hus i staden. Dessa små och medelstora förmögenheter var därför inte tillgängliga för konsumtion eller investering.

Å andra sidan fanns det ett storkapital. Hur kom det sig att ett jordbruksland praktiskt taget utan industri inte intresserat sig vare sig för jordbruket eller för att bygga upp industrier? Och hur kommer det sig att industrialiseringen, när den väl kommit igång, hade så ringa effekter på sysselsättningen?

Svaret på den första frågan står att finna i det grekiska kapitalets speciella karaktär. Det grekiska kapitalet är sedan antiken i huvudsak inriktat på handel och transporter. Handelns dominerande roll framträder även hos medelklassen i städerna, som till stor del består av importörer, exportörer och mellanhänder. Det grekiska kapitalet, litet eller stort, har inte varit orienterat mot produktion utan mot exploatering av redan existerande produkter och icke-produktiva investeringar, framför allt fastigheter.

Medan det grekiska kapitalet främst varit inriktat på handel har den ringa industrialiseringen, som trots allt ägt rum sedan sekelskiftet, främst kontrollerats av utländska koncerner.⁷ Samtidigt har den grekiska staten åtskilliga gånger stått under direkt finansiell administration av utländska regeringar. Den grekiska regeringens åtgärder har med andra ord varit underkastade de utländska storbanker som finansierat de främmande regeringarnas låne- och investeringspolitik. Först var det franska, sedan engelska intressen som dominerade och efter andra världskriget USA. Den ökning av industrins produktivitet som skett sedan slutet av 50-talet har framför allt skett inom de monopoldominerade branscherna. Detta har medfört att de små och medelstora grekiska företagens investeringsvilja och utveckling minskat på grund av konkurrensen från utländska storföretag. Denna ram av imperialistisk dominans har förhindrat uppkomsten av någon oberoende grekisk industriägarklass av betydelse.

I de utländska koncernernas dominans över den grekiska industrin återfinns också förklaringen till att produktionsökningen i den grekiska industrin inte följts av en motsvarande ökning av sysselsättningen. Detta är dels ett uttryck för att den monopoldominerade industrialiseringen i Grekland inte

7. Se t ex Tsoukalas 1969: 127 ff

gett upphov till de sk kopplingseffekter som följde med industrialiseringen i Västeuropa,⁸ dels ett uttryck för att den skett med hjälp av arbetskraftsbesparande maskiner.⁹

Bidragande orsaker

Bland de bidragande orsakerna till emigrationen från Grekland förtjänar följande att nämnas:

1. Inkomstskillnaderna mellan olika geografiska regioner och mellan stad och landsbygd. Av tabell 3 framgår att per capita-inkomsten i Athenregionen 1965 var två och en halv gånger större än i vissa andra regioner. Dessa skillnader mellan landsbygd och tätort är ännu större inom de individuella regionerna.¹⁰

TABELL 3. Per capita-inkomst i olika regioner

Region	Per capita-inkomst (drachmer)
Athenregionen	27 049
Epiros	10 993
Trakien	11 540
Makedonien	15 409

Källa: Economic Development Plan for Greece 1968–1972.

2. Migrationen från landsbygd till städerna. Eftersom städerna inte i tillräcklig utsträckning kunde erbjuda fast arbete åt dem som sökte sig dit, hänvisades många av de nyinflyttade till att emigrera.¹¹

3. Den sociala hierarkin i byarna hotas av att de som emigrerat skapat sig smärre förmögenheter och via postanvisningar ofta förbättrat hemmavarande föräldrars livsvillkor. Detta blir ett incitament till emigration för en del av dem i byn som har det bättre ställt.

4. Utvandringspolitiken och statens direkta ingripande i migrationsprocessen.¹² Under premiärminister Karamanlis högerregim 1955–63 förde staten en aktiv politik för att uppmuntra utvandringen. Utvandringen uppfattades som en "Guds välsignelse". Grekland hade överskott på arbetskraft och behövde samtidigt kapital för att täcka underskottet i betalningsbalansen. Utvand-

8. Jmf. B. Berner 1971: 6–7.

9. Zolotas 1966: 48.

10. *Economic Development Plan for Greece 1968–1972*: 38.

11. Papagolani 1969: 8.

12. Merlopoulos 1965.

ringen blev lösningen på dessa problem, man exporterade de arbetslösa och deras hemsända pengar sågs som ett viktigt bidrag till betalningsbalansen. I Athen inrättades en statlig organisation, DEME, som hade till uppgift att locka så många som möjligt att emigrera.

Centerunionen (1964–65) såg emigrationen som ett nödvändigt ont för tillfället. När en industri byggs upp i Grekland räknade man med att emigranterna skulle kunna återvända och att ekonomin skulle dra nytta av deras yrkeskunskaper. Centerunionen gick under sin korta regeringstid in för att progressivt begränsa utvandringsströmmen.

5. Den politiskt betingade arbetslösheten. Under hela femtioalet bedrevs en ekonomisk krigsföring mot vänstern i Grekland. Ett av de viktigaste sanktionsmedlen i denna förföljelse var de lojalitetsintyg som polisen utfärdade och som intygade innehavarens nationella sinnelag. Detta intyg var en förutsättning för att inneha statlig, kommunal, och ofta även privat, tjänst. Ofta krävdes det för att få pass. Följden blev att den som av polisen stämplades som vänsterorienterad ofta var utestängd från möjlighet till lönearbete och hänvisad till att klara sin försörjning genom egen företagsamhet eller till att emigrera. En antydan om hur stora folkgrupper som drabbades av denna förföljelse ger det förhållande att vänsterpartiet EDA trots den repression som förekom vid valen 1958 samlade 24 procent av rösterna. När den liberala centerunionen under ledning av Georgios Papandreou d.ä. 1964 kom till makten med egen majoritet började förtrycket släppa. Många som tidigare p g a lojalitetsintyget inte kunnat få pass kunde nu få det och emigrerade.

Lessebogrekerna – vilka var de och varifrån kom de?

Några sociobiografiska statistiska notiser ur intervjuundersökningen får presentera Lessebogrekernas bakgrund. Intervjuundersökningen omfattade samtliga greker i arbetsför ålder i Lessebo kommun. Det var alltså en totalundersökning. Uppgifter om folkbokförda invandrare köptes från länsstyrelsen i Växjö den 15 juli 1969. Vid intervjutillfället i december samma år justerades populationen med avseende på senare ut- och inflyttningar efter uppgifter från pastorsexpeditionen. Samtliga greker födda före år 1954 bosatta i kommunen den 1 december 1969 i arbetsför ålder (se nedan) uppgick till 71 personer. 70 av dessa intervjuades. 1 person avböjde intervju.

Av de 70 greker som intervjuats är 40 (57 procent) män och 30 (43 procent) kvinnor. 34 av männen är gifta, 6 ogifta. Samtliga 30 kvinnor är gifta.

TABELL 4. Intervjupersonerna fördelade efter ålder och kön

Ålder	Män	Kvinnor	Totalt
15–25 år	2	8	10
25–35 år	27	18	45
35–45 år	11	4	15
45– år	0	0	0
Summa	40	30	70

Den dominerande åldersgruppen är 25–35-åringarna. Ingen i intervjupopulationen var över 45 år. Intervjupopulationen omfattar inte barn födda före 1954 och inte heller sex åldringar födda mellan 1897 och 1913. Dessa har uteslutits eftersom de inte kommit till Sverige för att förvärvsarbeta och inte heller själva betraktar sig som arbetsföra. En av dessa är man och fem är kvinnor, farmödrar och mormödrar som kommit efter sina söner och döttrar till Sverige och hjälper till med att passa sina barnbarn.

TABELL 5. Bostadsort i Grekland före utflyttningen

Gavra by	28
Anavrito by	12
Kilkis stad	3
Annan ort i Kilkis län	6
Kilkis län	49
Thessaloniki stad	9
Annan ort i Thessaloniki län	4
Thessaloniki län	13
Serres län	6
Annat län i Makedonien	2
Totalt	70

Samtliga Lessebogreker kommer från de län i norra Grekland som hör till den Makedonska regionen. De flesta (49) kommer från Kilkis län och då speciellt från två byar, Gavra och Anavrito.

Majoriteten av Lessebogrekerna var sysselsatta i jordbruk hemma i Grekland. Av de trettiosju män som förvärvsarbetade var tjugonio sysselsatta i jordbruk, fyra var servicearbetare, en hantverkare och en fabriksarbetare. En var

egen företagare och en var tjänsteman. Intressant är att inte mindre än elva kvinnor uppgett jordbruksarbete och inte hemmafrusysslan som sitt huvudsakliga arbete.

Migrationsmotiv

Varför utvandrade de? Så här säger mannen A:

Vi hörde och läste om att Sverige är ett bra land. Där lever folk bra. Vi kunde inte leva i Grekland. Och vi kom hit i synnerhet för att arbeta. Vi hade inte arbete i Grekland ... mycket fint ... men för den som hade arbete och pengar. Men om man inte har pengar är man inte heller människa. Är du en vanlig arbetare måste du siktas i hundra silar. Det är svårt. Här är det enkelt. I Grekland kunde jag inte få lojalitetsintyg. Vet du vad lojalitetsintyg innebär? Jag ville ta körkort. Det kunde jag inte eftersom jag inte fick lojalitetsintyg. Det var *sådant* som fick mig att lämna Grekland. Att vi inte hade något värde som människor. Vi arbetade med vår tobak. Var herrar i allt – men vi hade inget värde. Du gick till ett kontor och man stängde dörren framför dig. Hur skulle jag kunna leva på tobaken? 20 000 drachmer i kontanter för hela familjen under hela året. Det är ungefär 4 000 kronor. För fem personer. Hela året. Vad är det? Ingenting. Här tjänar jag och min fru 40 000 under ett år. Tänk dig att ha 4 000 för en hel familj. Jag väntade mig att kunna sälja tobaken i januari men lyckades först i maj och då hade jag hunnit äta upp de pengar vi fick. När jag lyckades sälja tobaken gick pengarna direkt till banken eftersom vi hade skulder. Sju stremmata (0,7 hektar) hade vi. Bara sju. Fem personer. Och andra är ensamma och har hundratals stremmata. Vi har Onassis som äger halva Grekland. Ni har också era kapitalister. Men era kapitalister har kommit på ett bra system. De tänker listigt: för att vi skall kunna tjäna pengar måste vi också ge mat åt arbetarna. För utan arbetare är kapitalisten värdelös.

I djupintervjuer och samtal framträder inte *ett* motiv för utvandringen utan snarare en *helhetsbedömning* av emigrantens situation i hemlandet.

Denna helhetsbedömning kan jämföras med de uppgifter jag erhållit i intervjuundersökningen. I undersökningar om migration är det inte ovanligt med tabeller som utger sig för att redovisa flyttarnas motiv. Den intervjuade ges möjlighet att välja mellan ett antal motiv som undersökaren föreslår. Jag ställde också en sådan fråga och fick följande resultat:

TABELL 6. Vilken var den viktigaste anledningen till att ni flyttade till Sverige?

	Män	Kvinnor	Totalt
För att överhuvudtaget få arbete	16	8	24
För att få bättre ekonomiska villkor	13	14	27
För att få bättre utbildning	3	—	3
För att ingå äktenskap	1	2	3
För att förenas med familjen	1	4	5
För att få bättre utbildning för barnen	2	—	2
Missnöje med något förhållande hemma	0	1	1
Annan orsak	3	1	4
Inget svar	1	—	1
	40	30	70

Tabellen visar inte oväntat att de sk ekonomiska motiven (arbete och bättre ekonomiska villkor) överväger. Bland dem som uppgett missnöje med något förhållande hemma och andra skäl återfinnes några som kommit hit av politiska skäl. Den information tabellen ger är annars ganska torftig jämfört med den som framträder i grekernas egna berättelser.

Frågealternativens utformning var inte heller helt lyckad, det framgick av de intervjuades reaktion inför dem. Många var osäkra på om de skulle välja alternativ 1 (För att överhuvudtaget få arbete) eller alternativ 2 (För att få bättre ekonomiska villkor) och framför allt saknade de ett alternativ, som skulle kunna formuleras: "För att spara ihop en summa pengar och därigenom skapa bättre försörjningsmöjligheter i framtiden för mig och min familj hemma i Grekland."

Somliga forskare betraktar de "migrationsmotiv" som de erhåller ur en tabell som denna som emigrationens orsaker. Jag ser istället emigrationen som uttryck för komplicerade samhällsliga förhållanden, vilket framgån av det inledande kapitlet om emigrationen från Grekland i stort. Även den helhetsbedömning som framträder i grekernas egna berättelser pekar på hur migrationsmotivet är en produkt av de ekonomiska, sociala och politiska förhållandena i hemlandet.

Försörjningsmöjligheter i hemlandet

Beslutet att flytta svarar mot en bedömning av situationen hemma i Grekland, framför allt av möjligheterna att försörja sig. De intervjuade själva refererar i

berättelser och samtal till ekonomiska, sociala och politiska förhållanden som är förknippade med denna situation. De är bönder och arbetare som berättar om sina villkor hemma. Uttryckt i sociologiska termer kan de sägas ge en bild av förhållanden som är förknippade med deras position i den ekonomiska och sociala strukturen hemma i Grekland.

Fem drag framträder i dessa berättelser:

- Jordbrukets situation.
- Brist på andra arbetstillfällen.
- Politisk begränsning av arbetsmöjligheter.
- Drömmen om att skrapa ihop ett kapital för att skapa trygghet och arbetstillfällen åt sig själv i framtiden.
- Att skaffa utbildning åt sig själv eller sina barn.

De tre första av dessa drag gäller direkt arbets- och försörjningssituationen. De två senare gäller utvandrarernas möjligheter att lösa problemen och skapa en bättre försörjning för sig själv eller sina barn.

I. JORDBRUKETS SITUATION. Alla de 70 Lessebogrekerna kommer från Makedonien i norra Grekland. De flesta, 29 av de 37 männen i arbetsför ålder, hade huvudsakligen varit sysselsatta inom jordbruksarbete. 8 av dessa hade mindre än ett hektar jord och 17 ägde ingen jord alls. Det är svårt att dra någon klar gräns mellan jordägare och jordlösa. De jordlösa är i flera fall söner på gårdar där föräldrarna fortfarande är i livet. En av jordbrukarna, B, beskriver sin situation före utvandringen så här:

Jag råkade ut för svårigheter. Ekonomiska svårigheter. Familjemässigt. Inte bara personligt. Hemma hade jag ingen möjlighet att få det ekonomiskt att gå ihop för familjen. Jag hade inga åkrar. 24 stremmata (2,4 hektar) hade hela familjen. Vi var sex vuxna. Min bror hade gift sig och fått ett barn. Jag hade två barn. Min syster gifte sig. Så var vi ungefär tolv personer. Hur skulle vi kunna leva på 24 stremmata? Vi hade bara tobak på den. Inte någon mark för vete.

Början gjorde några andra som var mer energiska än jag. De gav sig iväg -64 i april månad och kom hit till Sverige. Efter tre månader skrev de till oss att i Sverige har folk bra arbeten, betalar bra, tjänar bra med pengar. Sedan gav sig min bror iväg. Efter en månad skrev han till mig: ”Stanna inte för alltid i tobaken. Kom hit du också!” Jag bestämde mig och lämnade min hustru kvar hemma. Tio månader var jag ensam här och skickade hem pengar. Sedan kom hon också. Senare kom mina föräldrar hit.

Innan jag åkte hade jag börjat bygga ett hus för mig och min familj. Jag hade byggt fyra väggar. Det var förresten bl a därför jag kom till Sverige.

Jag tänkte arbeta här två år för att få pengar och bygga ett bättre hus. Jag var 29 år gammal och hade aldrig kunnat lägga åt sidan 5 000–10 000 drachmer. Om jag hade råkat i svårigheter – om jag måste gå till läkare t ex, var jag tvungen att be om pengar hos någon som hade litet mer.

Brukningseenheterna var för små och kunde inte försörja hela familjen. Enligt Lessebogrekernas egna berättelser skulle en familj utan vuxna barn behöva 4 hektar för att kunna klara sig drägligt på tobaksodlingen, 2 hektar för tobaksodling till försäljning och 2 hektar till husbehovsodling av brödsäd, frukt och grönsaker.

Både A och B nämner att de aldrig hade några kontanter. Ett återkommande tema i berättelserna är att affärsmännen och mellanhänderna la beslag på förtjänsterna. B ger en utförlig beskrivning av detta:

Vi arbetade hela året och gjorde 1 500–2 000 kilo tobak. Vi fick 50 000–60 000, grekiska pengar. Men vilken vinst gjorde vi? Sex personer skulle äta, klä sig, kunna gå hit och dit, dvs vara med på byns fester. Mot slutet av året var vi skuldsatta. Så snart vi fick våra pengar från tobaken gick de omedelbart till våra skulder. Vi hade inga reserver, om jag t ex blev sjuk. Och priset på tobaken var inte stabilt. Vi visste inte vad vi skulle få för tobaken. Ett år kasserade de femton balar för oss och brände dem. Och även i år har de kasserat balar. De bränner din produktion framför ögonen på dig. En bal med 100 kilo för 30 drachmer är dock 3 000 drachmer. De säger bara att den är oanvändbar, fast det inte är något fel på tobaken. Staten bestämmer vad köpmännen får betala i varje by. De som kommer och köper har procent. Om staten säger att, ”Tobaken i Gavra skall du köpa för 30 drachmer,” så försöker de köpa den för 27. Ju mer de prutar, desto mer får de själva. Och de lyckades med oss. De var ju köpmän, vi producenter var obildade människor. De kom och sa att, ”Nu måste du sälja annars kommer du att förlora.” Vi hade tobaken färdig i oktober och i maj höll vi på att plantera nästa års tobak, allteftersom tiden gick torkade den gamla tobaken.

– *Varför väntade ni med att sälja ändå till i maj?*

– De ville föra oss till ”amen”, så att vi gav ifrån oss tobaken på deras villkor.

– *Om de nu återvänder och har lite pengar på banken, kommer du då att vara i ett bättre läge inför uppköparen?*

– Nej, jag kommer på nytt att vara i hans händer. För om han väntar med att köpa till i maj kommer tobaken att torka och en del förstöras och han kommer att försöka kassera. Så tvingas du ändå sälja för det pris han ger. Du kan inte vänta till nästa år. Om det varit något som höll sig, ja, då skulle jag ju vara i ett bättre läge. Men tobaken håller sig inte. Så snart vär-

men kommer börjar den mögla. Så är det med tobaken. Vi var i uppköparnas händer och vi var alltid skuldsatta.

B:s berättelse av hur bönderna var i uppköparnas händer kan jämföras med hur en grekisk forskare beskriver denna exploatering:

Ur strängt ekonomisk synpunkt var jordbrukarna nu utlämnade åt statens och storkapitalets jordbrukspolitik. Regeln var att allt bidrog till att höja produktionsomkostnaderna och sänka försäljningspriserna. Det fanns ett slags lånesystem som samtidigt innebar en subventionering av överskottsproduktionen vilket fick till följd att priserna på marknaden dumpades. ... Statens jordbrukspolitik gynnade grossisterna och de stora handelshusen, som köpte jordbrukarnas produkter till icke-räntabla priser, genom att skapa artificiell brist på efterfrågan vid försäljningstillfället.

Samtidigt fick bönderna betala dyrt för alla industriprodukter de kunde behöva, antingen det gällde maskiner som importerades utifrån och var belagda med höga tullar eller gödningsämnen som tillverkades i Grekland av monopolföretag, vilka genom sin monopolställning kunde hålla priserna 30 procent över världsmarknadspriset.¹³

De små jordegendomarna och exploateringen av böndernas produktion är de huvuddrag som framträder i emigranternas berättelser. En grekisk agronom berättade hur hon under sin studietid vid lantbrukshögskolan i Thessaloniki var med om att göra en företagsekonomisk studie av tobaksodlingen i Kilkis, den trakt varifrån de flesta Lessebogrekerna kom. Hon beskrev resultatet så här:

Vi kom fram till att även om man räknade med lägsta tänkbara transportkostnad och arbetskostnad så var tobaksodlingen förlustbringande med 4 drachmer kilot. Någon vinst eller möjlighet till överskott för investering var det inte tal om.

2. BRIST PÅ ARBETSTILLFÄLLEN. Om jordbiten är för liten eller man inte har någon jord alls måste man bege sig till staden och där finna sin försörjning. En av de intervjuade uppger som skäl till att han emigrerade helt kort: "Vårt land är fattigt och vi har inga fabriker."

I översikten över den grekiska emigrationen och dess orsaker har jag redogjort för den låga industrialiseringsgraden i Grekland och industrins låga bidrag till sysselsättningen. Utsikterna att få anställning i den grekiska industrin är små för bonden som kommer till staden.

Om bonden ändå vill slå sig ner i storstadsområdet, i Athen eller i Thessa-

13. Bellini 1966: 2199.

lonikiregionen, vad gör han då? Lågutbildad som han är har han inte stora möjligheter att få något kontorsarbete och ännu mindre en statlig eller kommunal tjänst – sådana är vanligen förbehållna de styrandes bekanta och klienter. Hantverksyrken kräver lång lärotid så de är ofta inte heller något alternativ. Vad som återstår är något av alla de pseudoarbeten som förekommer i servicesektorn eller att sätta igång någon form av egen rörelse – men för att göra det måste han ha kapital. I småindustri och hantverksindustri kan han kanske få ett arbete – men även här är anställningstryggheten ofta godtycklig. Den osäkerhet som präglar anställningar av detta slag gör att gränsen mellan proletariat och trasproletariat inte är absolut. Samma person befinner sig än i det ena, än i det andra beroende på vilka arbeten han råkar finna, mista och finna på nytt. Ett skäl att emigrera är att man vill ha ett fast arbete med den regelbundna inkomst och trygghet det ger.

3. POLITISK BEGRÄNSNING AV ARBETSMÖJLIGHETERNA. A antydde att han inte kunde få körkort därför att han inte fick lojalitetsintyg. Stora grupper av befolkningen i Grekland var utestängda från kommunalt och statligt arbete (från tjänstemannaposter till renhållningsarbete) och från många privata företag av politiska skäl. Minst en tredjedel av Lessebogrekerna torde ha saknat sådant lojalitetsintyg. Direkta politiska förföljelser var skälet till att några av de greker som kommit efter 1967 lämnade Grekland.

4. FÖRSÖRJNING. Möjligheten att försörja sig själv och familjen är det mest framträdande draget i de flesta berättelserna, ofta kombinerat med besvikelse över det grekiska samhället och hopp om att förbättra sitt liv på andra plan än det materiella. I några fall är missnöje med den personliga situationen på andra plan än det materiella och sociala det dominerande motivet för utvandringen. Så var det för C, som i Grekland hade valt ett yrke han vantrivdes med:

Min far hade ett litet hus och 35 stremmata åker. Vi är tre söner. Gården räckte bara för en att leva på. Min ena bror bestämde sig tidigt för att inte göra anspråk på gården. Återstod jag och min andra bror. Min far ville att jag skulle fortsätta i gymnasium efter folkskolan, men jag gillade inte skolan utan föredrog att skjuta småfåglar med slangbåge. Jag fortsatte i stället i yrkesskola och utbildade mig till frisör. Det var ett yrke som jag kunde klara mig ganska bra på. Men jag trivdes inte med det. Jag gjorde min värnplikt. När jag kom hem från armén hörde jag talas om att i Sverige kunde man ösa guld med spade om man emigrerade dit. På resebyrån som ordnade papperen åt mig talade man om Sverige. Sverige, det var Emma-

boda, Nybro och Kalmar. Där kunde man ösa guld med spade.

5. KAPITAL FÖR ATT ÅTERVÄNDA. Emigrationen ses som en lösning på problemen att försörja sig hemma. Man hoppas få ihop ett kapital och kunna skapa trygghet åt sig och sin familj i hemlandet. Några hoppas kunna lösa situationen genom att skaffa sig utbildning åt sig själv eller sina barn. Vid utvandringstillfället tänkte ungefär hälften återvända hem efter en begränsad tid, när målet de föresatt sig var uppnått.

Att återvända eller stanna

Vid intervjutillfället 1969, fyra till fem år efter det att de flesta kommit till Sverige, hade tidsperspektivet förskjutits. Tanken på att återvända fanns kvar men var inte längre förknippad med en bestämd tidsrymd. Nästan alla (86 procent) svarar att de tänker återvända ”någon gång i framtiden”.

Hur skall detta tolkas? Den situation de mötte i Sverige var kanske inte den de hade tänkt sig. Målet för utvandringen kunde troligen inte uppnås på så kort sikt som de först föreställt sig. Samtidigt hade situationen i Grekland förändrats. Militärdiktaturen (1967–74) gjorde det svårare för en del att återvända. De ekonomiska möjligheterna att sätta upp något eget att försörja sig på hade försämrats sedan 1964–65 då de flesta utvandrade. Kanske erbjöd Sverige en trygghet som de inte upplevde sig kunna återfinna om de återvände till Grekland. Men de drömde om att göra det en gång. Spänningen mellan planerna på att återvända och bedömningen av den situation de möter i Sverige är en betydelsefull faktor för att förstå deras reaktioner på de förhållanden de möter här. Ett exempel ger jag i avsnittet om grekernas bostäder i Lessebo.

Grekerna i Lessebo

Lessebo och Lessebo AB

Lessebo köping ligger cirka tre mil sydost om Växjö i Kronobergs län vid huvudvägen mellan Växjö och Kalmar. Samhällets uppkomst och utveckling har bestämts och präglats av ”bruket”. Några bondgårdar med tillhörande torp och en kvarn vid Lesseboån var all bebyggelse och verksamhet 1660, när ett järnbruk anlades för att utnyttja myrmalmen i de omkringliggande sjöarna. Bruksdriften utökades under det efterföljande århundradet med en nickelhytta, en kopparsmedja och ett handpappersbruk. Pappersbruket drevs fram till 1800-talet i liten omfattning och var en binäring till järnhanteringen

vid Lessebo bruk. Under 1800-talet blev järnhanteringen mindre lönsam och lades slutligen ner. Samtidigt utvecklades tillverkningen vid pappersbruket till industriell framställning. 1836 installerades den första pappersmaskinen och under senare delen av 1800-talet ökades produktionskapaciteten och de anställdas antal ökade snabbt.

Övergången till industriell drift vid pappersbruket skapade en skiktning mellan de gamla yrkesstolta smederna, vars positioner vid bruket ofta gått i arv i generationer, och de tillflyttande lantarbetarna som arbetade vid bruket med "löss" som råvara – smedernas uttryck för lumpen. De tillflyttande arbetarna fick bo i smedernas gamla ladugårdar som byggdes om till bostäder. Även sedan metallindustrierna med deras hantverksmässiga produktion avvecklats fortlevde denna skiktning, nu mellan yrkesarbetare och okvalificerade arbetare inne på pappersbruket.

Lessebo AB var 1969 ett dotterbolag till AB Klippans Finpappersbruk.

Bruket i centrum

Bruket dominerade 1969 sysselsättningen i köpingen med sina cirka 750 anställda. Före andra världskriget var ett sågverk, knutet till samme ägare, den enda arbetsplatsen förutom pappersbruket. Efter världskriget har en del nya industrier tillkommit, bl a metall- och snickerifabriken Lebo Verkstäder AB och Sawa Fabriks AB, som tillverkar bakattiraljer, båda med ett femtiotal anställda, samt Lessebo Dekorationsateljé, som tillverkar armatur och lampskärmar. Utöver dessa företag fanns 1969 några småindustrier och konsthantverksföretag med mindre än 25 anställda.

Även den tillfällige besökaren kan se hur bruket präglat samhällets sociala liv. I bebyggelsemönstret speglas den sociala hierarkin från bruksherrgården, tjänstemannavillorna och de gamla elitarbetarbostäderna till 1860-talets kasernbostäder och 1950-talets speciella förmansbostäder. Mark och bebyggelse i samhället och skogar och åkerbruk runt det ägdes av bruket fram till 1950-talets början då kommunen köpte Lessebo gård. Först under efterkrigstiden har kommunen fått inflytande över tomtmark, bebyggelse och bostadspolitik i köpingen. Men eftersom "bolaget" dominerar köpingens arbetsmarknad är dess behov av arbetskraft och av bostäder till sina anställda fortfarande viktiga för bostadspolitiken i samhället, vilket närmare diskuteras i kapitlet om de grekiska arbetarnas bostadssituation.

Lessebo köping hade den 15 juli 1968, när denna undersökning planerades, 3 173 invånare. Av dessa var 278 utländska medborgare, däribland 128 greker¹⁴, 87 finländare, 34 jugoslaver och 27 danskar.

De första grekerna kom till Lessebo under sommaren 1964. Pappersbruket

Lessebo AB hade hört talas om att greker kommit till Småland och kontaktade dem via en tolk för att erbjuda dem arbete. Under året som följde uppges LAB ha anställt ett 80-tal greker. En del av dem har sedan dess slutat och återvänt till Grekland eller sökt sig till andra orter i Sverige. I december 1969 bodde 70 greker i yrkesverksam ålder i köpingen. Av dem kom 60 dit under åren 1964–65, de övriga tio under åren som följde. 61 av dem arbetar vid LAB och de återstående 9 vid Hovmantorps glasbruk, en mil från Lessebo köping.

Lessebo AB:s behov av arbetare

Grekernas ankomst till Lessebo under åren 1964–65 sammanföll med en ökning av den totala invandringen och av invandringen till Sverige. Det var högkonjunktur och svensk industri började i allt större utsträckning söka sig arbetare utanför landets gränser, samtidigt som ryktet om arbetsmöjligheterna i Sverige spred sig och invandrarna sökte sig hit.

Hur kom det sig att LAB anställde så många invandrare under denna tid? För att få ett svar på denna fråga har jag försökt att analysera företagets behov av arbetare och dess möjligheter att finna arbetare i trakten.

Ett företags behov av att nyanställa arbetare kan dels vara uttryck för en ökning av antalet arbetstillfällen, dels för att de som arbetar vid företaget slutar och söker sig till andra jobb. Vid Lessebo AB förelåg bägge dessa förhållanden.

Under tiden 1964–65 ökade antalet anställda från 717 till 745. Ökningen av arbetsstyrkan sammanföll med en ökning av produktionen. I kommunblocksplanen¹⁵ presenteras uppgifter om omsättningen i olika branscher i kommunen som ett mått på produktionsökningen. Uppgifterna för trä- och pappersindustrin (=Lessebo AB) presenteras tillsammans med dem för dryckesvaruindustrin. Trots den brist på exakthet som detta innebär är den generella tendensen tydlig: den årliga ökningen i omsättningen i de två industrier som avses, Lessebo AB och ett bryggeri i Ljuder, uppgick under tiden 1960–65 till 10,9 procent. Motsvarande siffra för riket är 6,0–6,5 procent.

Produktionsökningen har bl a kunnat ske genom vidgning av produktionen. 1959 påbörjades en omläggning av pappersmaskinerna till kontinuerlig drift. Under denna omlägningsprocess, som pågick ända till slutet av 60-talet, infördes även en ny typ av arbeten: efterbearbetning. Nya maskiner för glättning, rullning, skärning och luftkonditionering installerades och arbetare

14. Intervjuundersökningen omfattar 70 personer, dem som är i arbetsför ålder. Siffran 128 omfattar alla barn, vuxna och äldre. Vid tidpunkten för intervjuundersökningen hade 25 personer som ingår i denna siffra avflyttat, en del utan att lämna uppgift därom till pastorsexpeditionen.

15. Kommunblocksplan för Lessebo s. 43.

behövdes för dessa nya moment.

Företaget var i stort behov av arbetare, inte bara för att kunna öka produktionen utan för att överhuvud taget kunna fortsätta den. ”Hade inte grekerna kommit hade företaget fått slå igen. *De räddade företaget* ... Valet stod mellan anställning av invandrare och produktionsinskränkningar,” sa en företags-tjänsteman.¹⁶

Avgång och arbetsförhållanden.

Den ökningen av antalet arbetstillfällen var dock inte så stor att den ensam kan förklara de omfattande nyanställningarna under åren 1964–65. Vi saknar exakta uppgifter på hur många som slutade vid LAB under de aktuella åren, men både företaget och fackföreningen hade nämnt vad det betydde för behovet att nyanställa arbetare att anställde slutade. Det är rimligt att tänka sig att det dels förekom viss naturlig avgång, dels att andra slutade därför att de fann andra arbeten med högre lön eller bättre arbetsförhållanden. Att LAB vid denna tid i likhet med andra i branschen var ett låglöneföretag var ett skäl för de anställda att sluta och att söka andra jobb.

Den omläggning av driften till kontinuerlig skiftgång som skedde under 1960-talet innebar för många av de anställda en viktig förändring av arbetsförhållandena. Före denna tid arbetade man två skift och var ledig vid helgerna. Omläggningen innebar att pappersmaskinerna var igång dygnet runt, veckan och året om. ”Det var svårt att få folk att jobba skift. Man gick t ex inte ner på söndagarna för att smörja maskinerna. Folk slutade jobba här. Det var högkonjunktur och man hade möjlighet att finna andra jobb,” sa en fackföreningsman.¹⁷

Brist på arbetskraft

Ett företag kan lösa sin brist på arbetskraft på olika sätt. Å ena sidan kan det nyanställa arbetare, å andra sidan kan det förlänga arbetsdagen eller ”rationalisera” genom att öka maskinernas produktivitet eller intensifiera arbetet.

T o m 1965 var nyanställningar den vanligaste lösningen vid Lessebo AB. Från 1966 har omfattande rationaliseringar minskat behovet av nyanställningar.

Ett företag kan söka nya arbetare bland den yrkesverksamma befolkningen i trakten eller i grupper som inte tidigare varit yrkesverksamma, t ex ungdomar som slutar skolan, hemmafruar och handikappade. Dessutom kan företa-

16. Herland & Malmberg s.18.

17. Intervju 1969.

get försöka förmå folk att flytta till trakten från när och fjärran.

Ett exempel på att en industri kan söka arbetare genom att locka till sig folk som redan är sysselsatta i andra yrken eller branscher är den strukturrationalisering som skett inom jordbruket. Jordbruksbefolkningens andel av de yrkesverksamma uppgick i köpingen till 6,0 procent år 1950 och 3,7 procent år 1965. Siffran för år 1965 är så låg att vi kan anta att de som 1964–65 skulle ha kunnat rekryteras av LAB redan sökt sig bort från jordbruket. I kommunblocket i övrigt var motsvarande siffra 11,2 procent år 1965. Kommunblocksplanen räknar med ytterligare bortrationaliseringar av jordbrukare så att deras andel av den yrkesverksamma befolkningen i blocket år 1980 skall ha sjunkit till 3,5 procent¹⁸. Vi kan alltså tänka oss att det 1964–65 fanns en potentiell reserv av arbetare för LAB. Men för att de skulle söka arbete vid LAB måste vi deras levnadsförhållanden vara sådana att det var ett tilltalande alternativ att pendla till skiftarbetet i Lessebo.

Utöver de sysselsatta i jordbruket kan de som arbetar i andra industrier och branscher utgöra potentiella arbetare för LAB, men de hantverks- och industrianställdas andel av de yrkesverksamma är så hög att man knappast kan räkna med någon potentiell reserv i servicenäringarna. Dessa är också allmänt endast i mycket ringa utsträckning en reserv för industrin. Tendensen är att servicesektorn växer på industrins bekostnad. 74,8 procent av de yrkesverksamma i köpingen och 70,1 procent i blocket var 1965 sysselsatta i industri och hantverk. Siffrorna hör till de högsta i landet – motsvarande siffra för riket är 43,1 procent. Lessebo köping var en utpräglad industriort och LAB var den helt dominerande industrin. 1960 arbetade 75 procent av de industrissysselsatta i köpingen vid LAB, 1965 var det 69 procent.¹⁹

Siffrorna vittnar om att LAB under 60-talet fått konkurrera med andra industrier om arbetarna. LAB:s möjligheter att locka över arbetare torde vara begränsade, strömmen går snarare i motsatt riktning. Jag har redan redovisat vittnesmål om att folk vid 60-talets början och mitt slutade vid pappersbruket för att söka sig andra arbeten. När arbetstillfällen erbjudits i andra industrier i Lessebo har de inte haft svårt att få arbetare från LAB.

Ungdomar som kommer ut i förvärvslivet söker sig inte i någon större utsträckning till LAB, därom vittnar åldersstrukturen på företaget. ”Det är normalt bara fem–sex ungdomar per år som börjar vid fabriken. De får börja i dåliga jobb. De blir inte kvar där särskilt länge,” sa en kommunaltjänsteman.²⁰

18. Kommunblocksplan för Lessebo s. 50.

19. Kommunblocksplan för Lessebo s. 32, 35.

Redan 1949 startade bruket ett barndaghem för att locka gifta kvinnor till företaget och underlätta deras möjligheter att arbeta. Man införde även deltidarbete, vilket var relativt sällsynt vid denna tid. Kvinnornas förvärvsaktivitet i Lessebo är därför ovanligt hög. 1965 var den i Lessebo köping 46 procent, jämfört med 29 procent för hela riket.

Inflyttare

Under 1950-talet gjorde företaget inte några större ansträngningar att finna arbetare från andra orter, men i viss utsträckning sökte sig redan då utlänningar till LAB. Det var dels flyktingar från Estland, Polen, Sovjet och Jugoslavien, dels några danskar och tyskar. De var dock få jämfört med grekerna som kom vid 1960-talets mitt.

1962 gjordes ett första mera medvetet försök att skaffa arbetare till bruket utifrån. Genom arbetsförmedlingen i Växjö kom 13 norrlänningar. Herland och Malmberg konstaterar kortfattat: ”Norrlänningarna stannade inte länge.”

Ett samhälles möjligheter att erbjuda bostad är avgörande för dess möjligheter att locka till sig nya invånare. Bostadssituationen i Lessebo analyserar jag närmare senare i denna artikel. Det kan dock redan här konstateras att de bostäder som så gott som alla greker kom att bo i under den första tiden var sådana att mycket få svenskar skulle ha accepterat att flytta in i dem. Att grekerna kom att bo i dessa bostäder berodde inte bara på den låga hyran, utan även på att de var de enda bostäder som erbjöds. Enligt uppgift från kommunalkontoret skulle för Lessebo AB inte ha kunnat anställa så många inflyttare om de inte accepterat dessa bostäder. Bostadssituationen var alltså vid denna tidpunkt en viktig orsak till att Lessebo AB kom att anställa greker.

Sammanfattning

Högkonjunktur rådde 1964–65. Med de löne-, arbets- och bostadsförhållanden som företaget kunde erbjuda kunde det inte i tillräcklig utsträckning finna svenska arbetare. Kommunens arbetskraftspotential var redan högt utnyttjad och någon övergång från andra sysselsättningar till LAB var knappast attraktiv. Gifta kvinnor var redan i hög grad yrkesverksamma. Ungdomar och norrlänningar slutade ofta efter en kort tid. Nyinflyttade måste utöver attraktiva löne- och arbetsförhållanden kunna erbjudas tidsenliga bostäder, något som inte fanns i tillräcklig utsträckning.

För att kunna nyanställa arbetare i detta läge kan man tänka sig att företaget hade att välja mellan att göra löne- och arbetsförhållanden mer attraktiva,

20. Intervju 1969.

finna arbetare som accepterade rådande förhållanden eller eliminera behovet av nyanställningar.

I trakten fanns redan arbetssökande greker och det är inte förvånande att företaget anställde dem. Att grekerna accepterade de arbeten som erbjöds är inte heller förvånande. Om arbetsförhållanden i industrin visste de inget och de löner de erbjöds framstod inte som låga jämfört med deras kontantinkomster i jordbruket hemma. Bostäderna var visserligen undermåliga, men de var billiga och grekerna var inställda på att leva spartanskt och samla ihop ett sparkapital för att i framtiden kunna skapa sig bättre förhållanden hemma i Grekland.

Den första tiden i Lessebo

Först kom tre män från Gavra till Sverige. En av dem berättar:

Den första tiden höll jag på att ge upp hoppet. Vi var först arbetslösa i 20 dagar. Vi kunde inte göra oss förstådda. Sedan kom vi hit till Lessebo. En chef här hjälpte oss mycket den första tiden. Han gick med oss och hjälpte oss att handla. Han tog oss med till polisstationen och hjälpte oss med alla papper. Han hjälpte våra fruar att komma hit. När de kom lättade våra bekymmer och vi skrev till våra släktingar att här fanns arbete och att de skulle komma hit. Till att börja med arbetade vi ute. Det var ett gammalt tågspår som man höll på att göra om. Med gester förklarade våra arbetskamrater hur vi skulle göra. Det var inte svårt att lära sig sysslorna. Sedan kom vi in i fabriken och i skiftgången. Det var inte heller några svåra jobb. Mest grovarbeten.

Berättelserna om den första tiden handlar alla om svårigheter och frustrationer. Först nämns språket, det avgörande hindret för att tränga in i den nya miljön. Språket och arbetet. Språket och maten. Språket och kvinnorna. Språket och myndigheterna. Språket och kontakter med arbetskamrater och grannar. Men det var inte bara språket som var nytt och annorlunda. Man minns olika sidor av den nya verkligheten när man tänker tillbaka. Mannen som citerades ovan tyckte inte att det var svårt att komma in i arbetet, i en annan intervju heter det: ”Först och främst var det svårt i fabriken. Det fanns ingen tolk där då i början. Vi var som små barn som man tog i handen, och visade vad vi skulle göra.” I arbetet mötte även andra nyheter. Hemma i Grekland hade de allra flesta av de nyinflyttade grekerna varit bönder. Här ställdes de vid maskin och i skiftgång.

De första som kom visste inte vad de skulle handla för mat i affärerna eller

vad de skulle beställa från menyn. Det var inte bara språket som var nytt utan även maten, något som ofta kunde bereda behagliga eller obehagliga överraskningar. Oftast kom männen först. Hustrun kom senare. På gatorna såg de svenska flickor i kort-kort – men hur skulle de komma i kontakt med dem utan att kunna ett ord svenska?

De allra första berättar om hur de möttes med omtanke av svenskar i sin omgivning. Bland dem som kom senare är sådana berättelser mindre vanliga, och handlar oftast om några få personer. Men hos några mötte man en spontan känslkontakt i gester och omtanke och tänkte, ”Kan jag lära mig språket så kommer jag att kunna få många svenska vänner.”

För några blev svårigheterna under den första tiden för mycket:

Främlingskapet blev mig för svårt. Jag gav upp och åkte hem efter sex månader. Men så skrev min bror till mig: ”Kom tillbaka. Fabriken är i fara. Det finns inga arbetare.” Jag kom tillbaka och företaget tog mig på nytt.

Antydningarna om de svårigheter som grekerna i Lessebo mötte under den första tiden är på intet sätt uttömmande. Jag har speciellt refererat till dem som kom först, innan det fanns några landsmän som kunde språket på platsen. Situationen den första tiden kan variera något för dem som kom senare och ha samband med civilstånd, bakgrund i hemlandet och andra faktorer. Vissa av de drag som här skisserats gäller speciellt för den första tiden, andra kvarstår längre. Vissa gäller speciellt språket. I andra fall är språket en indikator på andra problem. En del av de faktorer som antytts i denna skiss kommer att behandlas närmare i det följande.

Dock kan några drag som utmärker den första tiden utpekas:

– Den första tiden är *allt* det som senare kommer att bli bekant okänt, främmande och nytt. Speciellt är språket en absolut barriär.

– Denna situation skapar *nyfikenhet* och en *önskan* att bli bekant med det nya landet och att lära sig språket – ”Om jag kan lära mig språket så kommer mycket att bli annorlunda.”

– Denna önskan *blockeras* lätt av den frustration som skapas av att så många problem skall lösas den första tiden och så mycket är nytt, och av den *fysiska trötthet* som det nya arbetet ger upphov till, inte minst om det innebär en första omställning till skiftgång.

Bostadssituation och social integration

Bebyggelsen i Lessebo

Bebyggelsen i Lessebo kan med avseende på kvalitet, ålder och ägandeförhållanden indelas i tre kategorier:

- Äldre stugor och flerfamiljshus ägda av bruket eller kommunen.
- Äldre och nyare privatägda egnahem och villor.
- Nyare flerfamiljshus ägda av kommunen, bruket eller kommunal bostadsstiftelse.

Fram till sekelskiftet ägde pappersbruket all bebyggelse i samhället. Bortsett från några större fastigheter för bruksledningen dominerades bebyggelsen vid denna tidpunkt dels av en- och tvåfamiljshus för yrkesmännen, ”elitarbetarna” vid pappersbruket, dels av bostäder av kaserntyp.²¹ De s k kasernbostäderna byggdes från 1870-talet och framåt vid övergången från hantverksmässig produktion till industriell för de okvalificerade diversearbetare som flyttade in från den omgivande landsbygden för att arbeta vid bruket. En del bostäder av detta slag iordningställdes även senare under mellankrigstiden. Ett exempel på detta var den s k smedjeladugården, ett stall som iordningställdes till bostäder genom att varannan bäsvägg i det gamla häststallet slogs ut. I många fall byggdes dessa bostäder som provisorier, men de blev förhållandevis permanenta. Större delen av dessa bostäder låg samlade i köpingens centrala delar, en del låg i några perifera områden.

Dessa bostäder, varav de flesta saknade vatten och avlopp, var de första som erbjöds grekerna när de kom till Lessebo. De ägdes då av bruket. Under sextiotalets senare hälft såldes större delen av dem till kommunen. Grekerna har efter hand lämnat dem till förmån för bättre bostäder. En del av dem har rivits. Vid tidpunkten för vår intervjuundersökning bodde fyra familjer i bostäder utan vatten och avlopp.

År 1905 uppstod för första gången bebyggelse som inte var direkt ägd av bruket. Bruket upplät då mark åt arbetare. Av de villkor som uppställdes för att erhålla mark framgår att tilldelningen användes som ett belöningsinstrument för att premiera ”speciellt förtjänta” arbetare. Senare har ytterligare egnahems- och villaområden tillkommit genom markupplåtelser från företaget och under efterkrigstiden genom att kommunen köpt mark för villabebyggelse. Privatägda villor och egna hem omfattar nu ungefär 50 procent av

21. Nordström 1965.

lägenhetsbeståndet i Lessebo. Ingen grek bor i denna typ av bostäder, däremot några finländska familjer.

Bland flerfamiljshusen byggda under efterkrigstiden och de moderniserade äldre flerfamiljshusen återfinns dels en del äldre fastigheter som moderniserats, dels hyreshus byggda av bruket under 50-talet, dels hyreshus byggda av den kommunala bostadsstiftelsen under 50- och 60-talen.

Under sextioalet har kommunen köpt större delen av de bolagsägda husen i köpingen. De greker som bor i moderna bostäder bor dels i stiftelsebostäder byggda under 50-talet dels i dessa tidigare bolagsägda hus. Tillträdet till de senare kontrolleras fortfarande av företaget.

Skillnader mellan grekers och svenskers bostadssituation

Med hjälp av uppgifter från folk- och bostadsräkningen har jag jämfört grekernas bostadsstandard och trångboddhet med det totala bostadsbeståndet.

Ett hushåll är att anse som trångbott om antalet boende i lägenheten överstiger två personer per bostadsrum, köket oräknat. En- och tvåpersonshushåll räknas dock aldrig som trångbodda.

Grekernas bostadssituation är underlägsen den totala befolkningens i Lessebo. 85 procent av alla bostäder i Lessebo kan räknas som moderna eller halvmoderna och 66 procent av de grekiska hushållen bodde i denna typ av lägenheter. Skillnaden mellan grekerna och svenskarna framträder ännu tydligare i fråga om trångboddhet. En procent av samtliga hushåll var att räkna som trångbodda år 1965. 42 procent av grekernas hushåll var att räkna som trångbodda i december 1969.

Under grekernas första år i Lessebo var deras bostadssituation avsevärt sämre än vad som framträder i dessa uppgifter. Det kom ett 60–70-tal greker under ett halvt års tid år 1964. De flesta kom under den första tiden att bo i gamla bostäder utan vatten och avlopp. Som jag påpekat i avsnittet om brukets anställning av invandrare är det inte sannolikt att samhället under så kort tid skulle ha kunnat erbjuda nyinflyttade så många moderna bostäder. Det är inte heller troligt att svenskar i så stor utsträckning skulle ha accepterat bostäder utan vatten och avlopp. Att många greker till att börja med accepterade dessa bostäder betyder dock inte att de i allmänhet själva vill bo så. De flesta upplevde dessa bostäder som en plåga. B berättar:

När min fru och barnet kom fick vi ett gammalt hus där bak. Vi bodde där i två och ett halvt år. Mycket svårt var det. Där fanns inte *vatten*. Jag fick gå 60 meter för att hämta vatten. Vi hade ett litet barn. Min fru arbetade där

borta [Hovmantorp]. Jag kom från fabriken och mötte många svårigheter efter arbetet. Hämta ved, tända kaminen, byta på barnet, tvätta, laga mat. Mycket svårt var det där. Men när vi kom till det huset vi bor i nu tyckte vi att vi kommit till paradiset. I det gamla huset var det precis som hemma i byn. Vatten ute, liksom i byn. Gammalt hus, smutsigt. Men där jag bor nu är det bra.

– *Bra, hur då?*

– Jag menar jag har bekvämligheter. Jag har bad, varmt och kallt vatten. Men vi får inte rum för vi gjorde det tredje barnet. Två vuxna och tre barn, fem personer är vi ett rum. Det äldsta barnet är tio år. Att bo i samma rum är problematiskt. Det är skamligt. Detta är ett personligt problem. Sedan i fjol under ett år har jag hållit på att gå till företaget och de sa att, ”Vi kan inte ge dig ett nytt hus.” Men under året som gått har många fått hus. X fick. Han bodde i ett liknande hus. Han har två barn. Jag har tre. Han får nu två rum. Jag kan inte få, för jag kan inte språket.

Även om alla greker knappast skulle ha kunnat erbjudas moderna eller halvmoderna bostäder när de kom har den kontinuerliga nybyggnationen i köpingen gjort att företaget ofta har kunnat hänvisa bostadssökande till kommunen för att få en nybyggd lägenhet som alternativ till de gamla. Först mot bakgrund av att de ställts inför valet att betala 350–450 kronor för en nybyggd bostad eller 50 kronor eller mindre för en bostad utan vatten och avlopp blir det förklarligt att de valt den senare. När de kom var de inställda på att bara stanna en kortare tid i Sverige.

Jag har i avsnittet om bakgrunden till utvandringen visat att de flesta kommit hit med tanken att spara ihop en penningssumma för ett bättre liv hemma i Grekland i framtiden. Många har dessutom ekonomiska förpliktelser mot föräldrar, barn eller syskon hemma i Grekland, för vilka det månatliga bidraget från släktingarna i Sverige är en förutsättning för livsuppehållet.

Grekerne var, när de kom, ofta inställda på att ”lida några år” för att sedan få det bättre. Om de inte gjorde det skulle deras lön inte räcka till både besparingar och försörjningsplikter.

Under de år som gått sedan de flesta först kom till Lessebo har lägenheter i flerfamiljshus från 50-talet blivit lediga. Med hyror på 200–300 kronor är dessa eftersökta av alla och grekerne har sökt sig till dem när tillfälle givits.

Samtidigt har tidsperspektivet på vistelsen i Sverige förskjutits. En av grekerna berättar om när han bytte perspektiv:

De första åren bodde jag som ett djur. Men så tänkte jag att, ”Jag lever ju bara en gång.” Min son började intressera sig för att stanna i Sverige. Och som det är i Grekland nu kan jag inte återvända, så länge de där har mak-

ten. Så jag bestämde mig för att byta liv. Jag gick till kommunen och till fabriken och sa att jag ville ha en ny bostad, kosta vad den ville. Så snart jag fått en ny bostad köpte jag möbler för 3 000 kronor och en bil, en ny Volvo för 18 000, allt kontant. Jag hade ju sparat. På en vecka hade jag bytt liv och började leva som en människa.

De bostäder som de flesta greker bodde i låg i samhällets mitt. På en knapp kilometers avstånd ligger Hackan, det nyaste av den kommunala stiftelsens bostadsbyggen. Dit hade ännu ingen grek flyttat. Detta berodde dels på hyreskostnaderna, dels på att där inte bodde några andra greker.

Att ha grannar som spontant och objudat besöker varandra i varandras lägenheter och som man kan gå tillsammans med till och från jobbet var viktigt för grekerna, inte minst för kvinnorna, som i mindre utsträckning än männen umgicks med varandra utanför hemmen. Därtill kommer att flera av de greker som var släkt med varandra hade ordnat det så att en mormoder eller farmoder i en familj passade barnbarnen från flera familjer medan föräldrarna arbetade. Detta arrangemang underlättades naturligtvis om familjerna bodde i närheten av varandra.

Från kommunala instansers sida mötte grekerna tveksamhet och oro – räds-la för segregation – inför att de bodde samlade. För att kunna bedöma den motsättning som rådde mellan grekernas vilja att bo tillsammans och kommunernas oro för segregation kan vi överväga vilka förhållanden vi kan tänka oss mellan de boende i två olika sociala grupper. Jag har valt att framställa tre av de mest sannolika typfallen.

För det första kan vi tänka oss ett tillstånd där grupperna bor åtskilda från varandra och endast umgås inbördes och där det att de bor åtskilt är ett hinder för att kontakter uppstår mellan de båda grupperna. En sådan bostadssegregation kan leda till negativa attityder mellan grupperna. En vanlig konsekvens är dessutom att barnen från de bägge grupperna går i olika skolor, med olika kvalitet på undervisningen.

För det andra kan vi tänka oss en motsatt ytterlighetssituation där en minoritetsgrupp sprids i majoritetsgruppens bebyggelse så att minoritetsgruppen inte har några grannar som är landsmän. I detta fall finns en risk för total social isolering. Att invandrare bor i samma trappuppgång som svenskar behöver ju inte innebära att de får kontakt med dem. Kanske får de inga spontana grannskapskontakter med vare sig landsmän eller svenskar.

För det tredje kan vi tänka oss att invandrarna bor insprängda i den svenska bebyggelsen och har både landsmän och svenskar som grannar. Vi kan då anta att många av dem huvudsakligen kommer att umgås med sina lands-

män, samtidigt som boendet skapar förutsättningar för kontakter med svenskar eller åtminstone motverkar segregationens faror.

För Lessebogrekernas del kan vi för det första konstatera att det fanns en tendens till bostadssegregering under den första tiden då de flesta av dem bodde i några områden och dessutom i hus som skiljde sig från svenskarnas ifråga om standard. Någon fara för att detta skulle inverka på barnens placering i skolor fanns dock inte i ett samhälle av Lessebos storlek.

Alternativ två är det som grekerna fruktar när de inte vill flytta upp till Hackan eftersom inga andra greker bor där. Vi kan även här se en motsättning mellan umgängesmönstret i byn och industrisamhällets mer anonyma boende.

Det tredje typfallet, enligt min mening den socialt bästa lösningen, är det som i stort karakteriserar grekernas boende i dag. Visserligen bor några koncentrerade i äldre hus i centrum, men inte så många som förr. Allt fler bor insprängda i den kommunala stiftelsens bostäder på det sätt som skisserats i alternativ tre. 37 av de 70 intervjuade grekerna uppger att de har svenska gran-
nar.

Trots de förbättringar som skett var bostadssituationen för många fortfarande ett problem vid tiden för vår intervjuundersökning. 40 av de 70 grekerna ville byta lägenhet och av dessa hade 30 gjort ansträngningar för att byta genom att kontakta företaget, kommunen eller någon svensktalande landsman. Som vi redan påpekat bodde 33 procent i bostäder av lägre standard och trångboddheten var stor. Bostadssituationen är ett av de områden där grekerna känner sig som mest maktlösa och utlämnade. Denna maktlöshet kan de kanske sägas dela med de flesta medborgare i samhället, men utöver det förhållandet att deras bostäder faktiskt är sämre framträder ytterligare två faktorer i grekernas maktlöshet: språket och företagets bostadspolitik.

– Bostad. Hittills har det inte varit något problem för mig men för andra är det ett problem. Jag vet inte hur de ger bostad, men något underligt är det. Det hjälper dem som kan språket, därför att han kan sätta sig i respekt. Till den som inte kan språket säger de: ”Vi skall se.”

– De som kan språket, de klarar sig. Jag har bytt bostad flera gånger. Den ena bättre än den andra. Jag klarar mig. Mitt arbete är sådant att de har behov av mig på fabriken. Det finns somliga som de inte har ett gott öga till. De får varken bostad eller något.

– För att få bostad måste man vara en mycket bra arbetare. Alltid göra vad cheferna ber en om. Vara älskad av dem. Gå dit de säger.

– Jag gick till kommunalkontoret och frågade om en lägenhet som blev

ledig. De sa till mig att, ”Vi har inte med det huset att göra, gå till företaget.” Gick till företaget. Där sa man till mig att, ”Vi har sålt de husen till kommunalkontoret.” Gick tillbaka till kommunalkontoret. Och man sa på nytt till oss att, ”De husen har fabriken hand om.” ”Ja, men vi kommer direkt från fabriken”, sa vi. ”Jag skall telefonera”, sa mannen på kommunalkontoret. Han ringde men chefen var inte där. På en kvart hade han hunnit försvinna.

– Cheferna på fabriken är listiga. Den grek som också är listig lyckas, om du är litet dum klarar du dig inte!

– En här har alla sina bröder här. På fabriken förstår de att han inte flyttar härifrån även om han hotar med att göra det för att få bättre bostad. En annan är ensam och duktig. De förstår att han lätt kan ge sig i väg och finna ett bra arbete någon annanstans. Honom frågar de: ”Vad kan vi göra för dig för att du skall stanna?”

– På andra ställen är det inte som här. Där finns det turordning. Men här är lagen lite elastisk åt företagets håll. Den de vill behålla, han får bostad.

En del bostäder som LAB tidigare ägt har köpts in av kommunen, som hyr ut dem till företaget, som i sin tur hyr ut dem till arbetarna. Kommunen tillämpar turordning, medan företaget enligt grekernas uppfattning använder bostadstilldelningen som en form av premiering. De senare citaten ovan antyder att det inte i första hand är språkkunskaperna som premieras. Det finns de som kan språket väl och inte kunnat få en bostad som de finner rimlig trots många år i Lessebo. Den som är en bra arbetare, den som företaget har ett gott öga till, den som arbetar övertid, den de vill skall stanna, den de behöver, han får en bättre bostad. Bostadstilldelningen framträder som ett led i företagets personalpolitik.

Pappersarbetare

Grekerna från Makedonien hamnade i Lessebo därför att de inte kunde försörja sig hemma och därför att det fanns arbete åt dem vid pappersbruket i Lessebo. Den lokala arbetsmarknaden var redan hårt utnyttjad. Norrlänningar och ungdomar slutade efter en kort tid och andra svenska arbetare sökte sig bort från pappersbruket när alternativa arbetstillfällen gavs. De platser som svenskarna ratade var tillgängliga för grekerna och andra invandrare.

Vilka blev konsekvenserna av att grekerna fanns där? För dem? För deras arbetskamrater? För företagsledningen? För det sociala samspelet mellan greker och klasser och grupper av svenskar? Vilken var deras plats i produktionsprocessen? Vad hade de för arbetsvillkor vid Lessebo AB?²²

I detta avsnitt presenteras uppgifter om grekernas plats i produktions-

processen och deras arbetsvillkor. Jag försöker kartlägga grekernas plats i produktionsprocessen genom att se på vilka avdelningar det finns och deras kvalifikationsnivå på dessa avdelningar. För att belysa deras arbetsvillkor presenterar jag uppgifter om skiftarbete, övertidsarbete, inkomster, rationaliseringar och olycksfall, samt utdrag ur de grekiska arbetarnas berättelser och kommentarer till arbetsförhållanden. Mot bakgrund av grekernas plats i produktionsprocessen och deras arbetsvillkor samt deras berättelser och kommentarer diskuterar jag därefter *konsekvenserna* av dessa förhållanden. B berättar:

Efter tre år kom chefen och sa till mig: "Vet du att du skall ta hand om maskinen och sköta den?" "Så här plötsligt, omedelbart, skall man inte instruera mig och visa mig?" undrade jag. "Vi skall visa dig under 14 dagar". "Maskinen kan jag, men visa mig vad jag bör göra, jag menar pappern där man skriver, jag har svårt för det där skrivandet, att skriva upp rullarnas nummer, kilona, att förstå beställningen, hur mycket jag skall skära osv." Det hade jag svårt för. Ja, maskinen lärde jag mig själv. Under tre år gör man det hur dum man än är, bara med att lära mig skrivandet fick jag hjälp av förmannen och en svensk ... och fortfarande måste jag ibland fråga när det kommer handskrivna meddelanden, jag frågar och lär mig. Jag och en annan hjälpare arbetar vid maskinen, en ung svensk.

– *Kan ni samtala med varandra du och svensken under arbetet?*

– Vi har tillfälle att tala med varandra då och då under arbetet, när vi monterar in en ny rulle t ex, det kan då ta från en kvart till en halvtimme. Då kan vi tala med varandra. Inte politik och sådant – jag kan inte tillräckligt med svenska – om kvinnor och arbete kommenterar vi, skämtar vi, om hur mycket vi tjänar.

– *Vilken betalningskategori har din tjänst?*

– Platsens kategori är inte bra. D v s det är den maskin som är sämst betald på fabriken. Andra arbetar i andra, tredje och fjärde kategorin. Jag är den enda greken tillsammans med två andra som arbetar vid sådana platser i första kategorin. Det är den lägsta platsen. Om vi hade kommit överens

22. Frågeställningarna är vida och omfattande. Redan en analys av vad som händer en invandrargrupp på arbetsplatsen skulle kräva en mycket mer omfattande studie än denna. Ingående kännedom om arbetslivet och de inre förhållandena på det studerade företaget borde vara en förutsättning hos den studerande. Helst ska man arbeta på företaget i fråga och kunna bygga på ett material av systematiskt insamlade direkta observationer. Svenska arbetskamraters bidrag i form av observationer, berättelser och samtal vore en självklarhet i en sådan studie. De uppgifter jag i detta avsnitt presenterar om grekerna vid Lessebo AB uppfyller inget av dessa krav. Det är därför angeläget att upprepa denna uppsats målsättning och begränsning: att belysa, peka på tendenser och precisera problemställningar för att underlätta kommande studier.

jag och två finländare som arbetade vid den maskinen att gå och klaga över lönen ... B kom överens med dem som var i hans grupp ... de hade tredje kategorin och man gjorde deras plats till femte kategorin. Han organiserade deras grupp ... varje maskin har en grupp ... om de kommer överens går de till chefen och klagar och frågar varför den maskinen betalas sämre än en annan ... om vi vid vår maskin gör ett bra arbete ... från oss går papperet direkt till utlandet ... Och vi gör mycket arbete ... tio, åtta ton under sextimmarpassen, nu har vi bortåt 300 ton i beställning för Ryssland och vi gör åtta–tio ton per skift ... de andra, de som arbetar vid skärmaskinen, skär tre–fyra ton per skift och tjänar 200 kronor mer än oss. Jag ville berätta för dig att vi sa till en svensk som är med i vårt lag att vi skulle komma överens och gå till chefen och begära att få en högre kategori. Den svensken sa nej, han var rädd för att gå till chefen ... Fast häromsistens var de lite – *soriko* – ansträngda mot mig på företaget, cheferna. Jag hade min hustru på fabriken i Hovmantorp och de uppmanade mig att byta skift. Tidigare hade jag bett om bostad. Och eftersom de inte gav mig huset gick jag förbannad från cheferna. Efter ett litet tag kallade de på mig, och de sa till mig att, ”Du skall byta skift.” Jag har tidigare talat om för dem att jag inte kan byta skift eftersom min fru arbetar i Hovmantorp och jag har små barn. Jag kan inte växla skift, eftersom jag ser efter barnen. Det vet företaget. Men den store chefen vet inte. Och han säger att, ”Vi kan inte göra som du säger, du skall byta skift och om du inte vill det har vi två dörrar och du kan ge dig iväg från fabriken.” Och jag sa till honom, ”Tack så mycket, jag slutar.” Då tog han mig i armen och sa till mig, ”Tala om varför du inte kan byta skift.” ”Orsaken”, sa jag, ”känner personalchefen till, varför hjälpte han mig inte när jag behöver hjälp med bostad? När ni har behov ropar ni på mig – när jag har behov av hjälp hjälper ni mig inte.” Han kallade på personalchefen som sa att jag hade rätt att jag tidigare talat om att jag ser efter barnen och därför inte kan byta skift. ”Jaså, förlåt,” sa han. ”Du får stanna i Ditt skift och vi skall placera en svensk på det andra skiftet.”

Jag ville hålla på min sak. När de inte hjälper mig, varför skulle jag då hjälpa dem? Har jag inte rätt i det? Under ett och ett halvt år söker jag bostad. Jag har tre barn och med min fru blir vi fem personer i ett rum. Kom och se min nuvarande bostad och du kommer att säga, ”Vad är detta?” Mitt hus är uruselt.

– *Och vad säger de till dig?*

– ”Här bakom kyrkan finns det nya lägenheter,” har man sagt mig. Jag har min far och mor här. Vi bör alla vara på ett ställe. Så att de kan se efter barnet. De ser också efter min brors barn. Och jag sa, ”Om det är möjligt vill jag bo där borta där Y bor.” Där blev en lägenhet ledig. Men jag fick

den inte. Den fick X. D v s eftersom hans bror kan *språket*. Sådana undantag, sådan ”diskriminering” sker mycket på företaget. Våldigt mycket. Företaget behandlar inte främlingar alls bra. Den som inte kan språket – även om han arbetar som en åsna så har han inget värde. Jag tar mig själv som exempel. Till i dag har ingen anmärkt på mig, men eftersom jag inte kan språket. ... Det har inte skett den normala kontroll som bör ske av maskinerna, d v s vad varje maskin bör betala. Andra sitter, där kvinnorna arbetar och bara tittar och kontrollerar och plockar bort det som är dåligt, de tjänar 50 kronor mer än jag. Jag dödar mig själv i arbetet, lyfter 60 kilos tyngd, lyfter upp och lyfter ner rullarna, springer fram och tillbaka, jag sitter inte en sekund, de sitter och tjänar bättre ... vad jag vill säga är att det har inte varit ordentlig kontroll – jag borde tjäna 50 kronor mer. I fjol skedde en kontroll, de kom från Göteborg, främlingar, och de sa att, ”Vid den maskinen bör man tjäna så och så mycket.” Hur de beräknade oss vet jag inte. En grekinna som sitter och arbetar vid de där andra maskinerna, hon tjänar 1 500 och jag 1 200. Det finns många sådana fall. Men det beror på att de har ackord, det har inte jag. Det är så därför att det är i deras intresse att jag har procent på vad maskinen producerar i stället. Den kan göra 50–80 kronors skillnad i månaden.

Ett annat arbete vill jag inte ha. Jag har varit fem år vid den maskinen. Företaget har inget intresse av att sätta mig vid något annat arbete och jag själv är inte heller särskilt intresserad. Jag har lärt mig det här jobbet. Men jag vill att det skall bli bättre betalt, något annat vill jag inte. Mitt arbete är okej. De har aldrig anmärkt på mitt arbete.

Grekerna i produktionsprocess och arbetsorganisation

Lessebo AB består i huvudsak av två producerande enheter, massafabriken och pappersbruket, samt verkstadsavdelning, transportavdelning, handpappersbruk, tvätteri och förvaltning. Var på företaget finns grekerna?

Av 575 kollektivanställda arbetade i december 1969 40 på massafabriken, 360 på pappersfabriken och resten på övriga avdelningar. I figur 3 jämför jag grekernas placering på olika avdelningar med samtliga kollektivanställdas.²³

Massafabriken framställer sulfitmassa som levereras direkt till pappersbruket. Arbetet tillhör de mest kvalificerade på företaget. Där arbetar enbart svenskar. De är personer med lång anställningstid och erfarenhet vid bruket. Vid en studie av ett av skiftena fann Erland och Malmberg att medelåldern var 54 år och den genomsnittliga anställningstiden 31 år.

23. Uppgifterna om grekerna i figuren hänför sig till den företagsstatistiska undersökningen och avser därför december 1970. Det totala antalet anställda vid denna tidpunkt var 535.

Grekerna är koncentrerade till pappersbruket, där pappersmassan bearbetas till färdiga pappersprodukter som sorteras och emballeras. De grekiska männen, alla utom en, arbetar i kontinuerligt fyrskift vid pappersmaskiner och olika efterbearbetningsmaskiner på pappersmaskinavdelningen. Av alla kollektivanställda arbetar 29 procent på pappersmaskinavdelningen, av grekerna 70 procent. Där arbetar även 5 grekiska kvinnor. På färdiggöringsavdelningen sorteras och emballeras produkterna. Detta arbete sker under dagtid. Här finns en av de grekiska männen och 17 av de grekiska kvinnorna.

På avdelningarna verkstad, transport, handpapper och tvätt arbetar inga greker. Verkstadsarbetet kräver yrkeskunskaper och är bland de bäst betalda dagtidsarbetena. I verkstaden återfinns förhållandevis många av de yngre svenska männen. Handpappersbruket sysselsätter endast några få personer, vissa arbeten där har gått i arv från far till son under flera generationer.

Kvalifikationsnivån

Arbetet på massafabriken och verkstadsavdelningen där inga greker arbetar tillhör de mest kvalificerade på företaget. På pappersmaskinavdelningen, där de flesta grekerna arbetar, innebär arbetet framför allt övervakning och passning av pappersmaskiner och olika typer av efterbearbetningsmaskiner. Vid varje maskin arbetar två till tre personer. Om man undantar arbetsledningen kan man skilja mellan förarens arbete och hjälparens. Föraren är ansvarig för övervakning och passning av maskinen. Bland svenskarna var drygt två tredjedelar förare och en tredjedel hjälpare, bland grekerna var det tvärtom.

Arbetet på färdiggöringsavdelningen, där de flesta grekiska kvinnorna arbetar, består av sortering och packning och är ett starkt rutinerat momentarbete. Som avdelning kan den sägas vara den minst kvalificerade.

Skiftarbete

Skiftarbete förekommer på massafabriken där endast äldre svenskar arbetar och på pappersmaskinavdelningen där alla grekiska män utom en arbetar. Två tredjedelar av de svenska männen arbetar skift, 70 procent av de skiftarbetande svenska männen har anställts före 1960. Alla greker har anställts efter 1964. Av de skiftarbetande svenska männen är 73 procent över 40 år och 27 procent under. Bland de skiftarbetande grekiska männen är förhållandet det motsatta. De skiftarbetande svenska människors höga ålder och långa anställningstid tyder på att yngre svenskar undviker skiftarbetet. A kommenterar skiftarbetet:

Om du har arbetat 30 år i skift så förlorar du tio av ditt liv, minst. Om en

pensionär som arbetat här lever fem år efter pensionen skulle han ha levtt femton år om han arbetat vid en annan fabrik. Tio år av ditt liv förlorar du säkert. Lyssna inte till dem som säger att det är inget, att det är en vana. Jag är en stark och frisk människa, tack och lov. Men där jag arbetade tidigare hade jag ett hårt jobb, jag snodde runt som en spinnrock, ett ackordsarbete. Jag hade ett sådant svårt arbete. Men när jag slutade på kvällen kände jag mig lycklig. Så kom jag hit och började arbeta skift. Du Thomas, jag har varken aptit att äta, att dricka eller att sova. När en människa inte har ett program är hon värdelös. Klockan är elva nu och om en timma skall du gå och äta middag. En timma senare skall jag börja arbeta. Min middagsrast är i dag klockan tre, då skall jag äta lite. Nästa vecka skall jag arbeta på morgonen. Min middagsrast är då klockan nio. Veckan därpå arbetar jag mellan fem och tolv på kvällen. Min middagsrast är då klockan nio på kvällen. Och veckan därpå: klockan tolv börjar jag, jag har nattskift, klockan tre på morgonen har jag middagsrast. Kan du tänka dig hur det är? På sommaren, när man slutar ett nattskift på morgonen. Solen har gått upp klockan halv tre. Gå hem och försök sova. Sover man? Man kan inte sova. Barnen stiger upp och för väsen. Och även om de inte skulle ha stigit upp. Solen bränner ute, och man kan inte sova. Man blir aldrig utsövd. Skiftarbete är mycket svårt. Människan är född till att sova på natten. Det är bättre att sova fyra timmar om natten än tio timmar om dagen. Sömnens på dagen är värdelös, den är en sjukdom. Morgonens friskhet skall man andas in. Att stiga upp klockan tolv på dagen är värdelöst. Man känner sig drucken.

Att kunna säga till sin fru att, ”På söndag skall vi åka dit och dit.” Det går inte. Du skall arbeta. Om man förlorar sin lördags-söndags-förtjänst förlorar man lika mycket som om man arbetat hela veckan. Det är bättre att förlora fyra vanliga arbetsdagar än en lördag-söndag. De har ordnat det så att det är på lördagar-söndagar vi tjänar pengar

När vi talar om skift. Min åsikt, Thomas, är att de som arbetar skift bör få pension tio år tidigare än de andra. Pension vid sextioårsåldern och arbeta mycket färre timmar än de andra, 30-32 timmar i veckan. Det är min åsikt.

Om det i dag skedde en omröstning här: ”Hur många vill arbeta skift och hur många vill inte?” så skulle 99,9 procent rösta mot skift. Ingen är så dum att han begär att få arbeta skift. De gamla här – vet du det? – de kan inte sova om nätterna, de har ingen glädje av sömnens längre. Men de gamla pensioneras efter hand och om du kommer hit om fem år kommer du inte att kunna finna någon svensk bland skiftarbetarna.

Att arbeta skift är det sämsta av liv. Nu säger du kanske till mig, ”Varför flyttar du inte?” Jag flyttar inte därför att det är svårt att finna en sådan gre-

kisk grupp som denna här. Det är en viktig sak för oss. Främlingskapet klarar man tillsammans med människor. Jag går ut och jag tänker inte på att jag är i Sverige, det händer ofta. Om jag inte talar svenska med någon tänker jag inte på att jag är i Sverige. Mina bröder, mina kusiner, mina släktingar, mina bybor, de är alla här. Om mina bröder flyttar härifrån så flyttar jag också. I dag är det svårt att komma till en fabrik och söka arbete för åtta personer, den tiden är förbi. Tidigare gick det, men inte längre nu. Men de som flyttat från skiften har räddats.

Övertidsarbete

Både greker och svenskar i Lessebo framhävde vid samtal under sommaren 1970 att svenskarna är missnöjda med att grekerna skulle arbeta mer övertid än svenska arbetare och att företaget lättare kunde utnyttja grekerna för övertidsarbete än svenska arbetare. De uppgifter som vi nedan presenterar tyder emellertid på att förhållandet åtminstone under 1970 var det motsatta.

TABELL 7. Median för antalet övertidstimmar 1970 för svenska och grekiska arbetare vid LAB

	Män	Varav skiftarbetande	Kvinnor	Samtliga
Svenskar	87,6	90	13	36,7
Greker	37,6	40	20	29,5

Bland svenskar ligger medianen för övertid 1970 högre än bland grekerna, liksom medelvärdet. De grekiska kvinnorna arbetar mer övertid än de svenska, men antalet timmar under ett år är så lågt att skillnaden knappast är intressant. Däremot arbetade de svenska männen 50 timmar mer övertid än de grekiska under detta år. Eftersom alla greker utom en arbetar skift har jag även jämfört de skiftarbetande svenskarna, och funnit att samma skillnad kvarstår.

- Detta med övertiden. Det är framför allt det svenskarna klagat på. Om du arbetar för mycket övertid tar du kål på svenskarna.
 - *Varför?*
 - Genom att vi arbetar så mycket övertid sparar företaget in folk i stället för att ha fler anställda.
 - Övertiden skapar ett sken av att företaget betalar bra om man ser till årsstatistiken. Men om inte övertiden var skulle årsförtjänsten per man vara lägre och vi skulle lättare kunna höja lönen.

– Du retar svenskarna också därför att du genom att arbeta övertid och vara en bra arbetare skaffar dig företagets gillande så att han ger dig ett bättre jobb medan svenskarna får fortsätta att slita på ett sämre jobb. Om det var i Grekland skulle jag också ha blivit uppretad. Den som arbetar övertid han får den bostad han vill ha, det är vad som händer.

– Om det finns fem greker som är villiga att arbeta övertid så finns det också lika många svenskar. De svenskar som arbetar övertid vill de andra inte heller se åt.

Den försvunna övertiden

Det finns tydligen problem med att bokföra övertiden:

– *Kan du själv kontrollera ditt lönebesked?*

– Det kan jag inte. Inte med de remsorna som införts på sistone. Men de föregående remsorna kunde jag kontrollera och jag fann felet. De hade käkat åtta timmar för mig, övertidstimmar som jag arbetat men de hade inte skrivit. Sådant här hänt många. Jag gick till min förman och frågade var de åtta timmarna blivit av. ”Fan,” sa han till mig. ”Kontoret”, sa han. Nästa gång så fick jag dem, men den nya remsan kan jag inte göra något åt. Den är mycket svår. Men vi har fått en katalog på grekiska över vad siffrorna betyder och någorlunda försöker vi förstå.

– *Kan du beräkna din lön själv?*

– Nej jag vet inte hur mycket jag kommer att få vid månadens slut. Vet inte hur de beräknar procent på maskinen. Trots att jag ofta arbetat övertid tjänar jag inte särskilt bra. Det slarvas med antecknandet av övertiden. Jag tror att jag förlorar mycket övertid. Fr o m i år har jag börjat skriva upp hur många timmar övertid jag arbetar. Tre gånger har jag hittills upptäckt fel, en gång tolv timmar, en annan gång sex, senast åtta timmar. Vi trodde inte att sådana fel förekom, men nu sedan vi upptäckt det är vi påpassliga.

Inkomst

Jag har jämfört de svenska och grekiska arbetarnas inkomster utifrån den statistik vi fick från LAB.

Medianinkomsten för svenska män är 28 300 kronor och för grekiska män 27 800 kronor. Skillnaden är ringa. Detta gäller även om jag endast jämför de skiftarbetande männen. Bland dem är svenskarnas medianinkomst 29 250 kronor och grekernas 27 900 kronor. Av tabellen framgår även att inkomster över 30 000 kronor återfinnes bland de skiftarbetande männen. Gruppen skiftarbetande som har inkomster över 30 000 kronor är större bland svenskarna än bland grekerna. Bland svenskarna är de 36 procent av alla de skiftarbetande och bland grekerna 10,5 procent.

Intensifiering av arbetet

Jag har tidigare konstaterat att företaget inför den arbetskraftsbrist som uppstod hade möjlighet att antingen nyanställa arbetare eller vidtaga inre förändringar som eliminerade behovet av anställningar.

Under senare delen av 60-talet präglades utvecklingen vid LAB av ett minskat antal anställda. De kollektivanställda var 1966 709 personer, 1967 703 personer, 1968 630 personer, 1969 575 personer och slutligen 1970 535 personer. Man kan tänka sig att dessa förändringar kan bestå av ökning av arbetstiden, produktivitetsökning och intensifiering av arbetet.

Ökning av arbetstiden möter institutionella hinder i form av arbetstidslagstiftningen. Vissa möjligheter finns inom ramen för övertidsarbete.

Produktivitetsökning genom nya maskiner innebär att produktiviteten ökas samtidigt som de arbetandes arbete förblir konstant. Intensifiering av arbetet innebär att de arbetandes arbetsinsats ökas under bibehållande av samma maskiner och redskap.

Under den tid nya maskiner installerades ökade antalet anställda. Från 1968 blev de färre, samtidigt som produktionen fortsatte att öka kraftigt. Minskningen av arbetsstyrkan kan därför endast delvis förklaras av de rationaliseringar som de nya maskinerna innebär. Rationaliseringen har i stor utsträckning bestått i att arbetstakten höjts och arbetarna tvingats arbeta hårdare vid samma maskiner, t ex genom att maskiner som tidigare sköts av två personer nu sköts av en.

Jag har inte kunnat bedöma hur stor del av denna minskning av arbetsstyrkan som beror på nya arbetsbesparande maskiner och hur stor del som beror på den ökade arbetstakten.

Att arbetstakten ökat är emellertid ett allmänt omvittnat fenomen. Fackföreningens ordförande konstaterade i en intervju: "Svensk fackföreningsrörelse har visserligen accepterat rationaliseringen, men jag tycker att vi måste ha mänskliga arbetsförhållanden."

I den mån invandrarna i större utsträckning än svenskar arbetar vid gamla maskiner, vars produktion ökat samtidigt som arbetarna blivit färre, kan man fråga sig om denna intensifiering av arbetet hade kunnat äga rum om företaget inte haft en så stor del invandrade arbetare på dessa arbeten.

Ökad arbetstakt

Den intervjuade har nyss nämnt att företaget är uselt och intervjuaren frågar:

– *Vad är det som är uselt i företaget?*

– Uselt. Först och främst så respekterar de inte arbetarna. Med lite

pengar vill de tjäna mycket. Och de har lyckats. Låt oss börja från år 1964 då jag kom hit. Låt oss ta den maskinen jag arbetar vid. 1964, vi arbetade då åttatimmarsskift. Nu talar jag inte ungefär utan exakt, jag har böcker, alla fakta och kan visa dig det. 1964 arbetade vi alltså åtta timmar och då framställde maskinen sju–åtta ton. I dag arbetar vi sex timmar och framställer nio–tio ton. Arbetstiden har alltså minskat med två timmar från åtta till sex timmar och produktionen har ökat med tre ton. Fem ton. Fem ton krävde fem timmars arbete. D v s vi arbetar nu fem timmar mer. Och så det andra: 1964 när vi framställde sju ton var vi tre personer vid en maskin. Nu arbetar vi två personer och producerar tio ton.

Du säger kanske att det är maskinen som producerar. Ja, maskinen producerar men vi producerar också. Förstår du? De gjorde ett sådant system att de ökade maskinens varv från 80 till 130. Om de hade gjort maskinen så att det gällde för mig att trycka på en knapp för att den skulle producera mer så skulle det inte störa mig. Men där jag tidigare sprang 100 meter springer jag nu 300. Jag säger det som ett exempel – i själva verket springer jag 3 000 meter om dagen.

Vad fabriken än gör för förändringar så går det ut över arbetarna. De minskar arbetarnas antal, automatiserar inte arbetet, de ökar arbetstakten, de ökar produktionstakten, försämrar arbetsplatserna. Arbetsbördan fördubblas, produktionen tredubblas och lite pengar. Med lite pengar, lite personal, mycket arbete. Om jag fick 1 300 i månaden så får jag ungefär det samma i dag. Om lönen hade stigit hade det varit i sin ordning. Men den har inte gått upp. Jo, den har gått upp, mycket litet.

– Jag är tacksam, jag personligen i mitt arbete. Åtminstone jag. Jag vet inte vad de andra säger. Till att börja med var mitt arbete svårt. Papperet samlades vid sidan, oanvändbart papper. Det samlade vi upp med handen och la i en låda. 1968 installerade de några rör som för bort det papperet med luft och vi befriades från det där arbetet att samla upp det kasserade papperet. Nu har jag det bra, det har liksom automatiserats lite grand.

– Företaget stöder den de gillar. Jag tycker att mitt arbete är dåligt betalt jämfört med andra arbeten.

– *Varför är det det?*

– Jag har ett arbete som inte är så viktig inne i fabriken. Nu säger de att de skall ta bort hjälparen. Men jag vill inte arbeta utan hjälpare. Om jag råkar ut för en olyckshändelse, vem skall då stoppa maskinen? En gång föll en rulle och jag fick ett trästycke i magen. Därför vill jag ha en hjälpare så att jag känner mig säker om det händer något. Ingen svensk vill arbeta vid den maskinen. Det är dåligt betalt och ett svårt arbete. Därför kommer det att vara en grek på arbetet.

För många har arbetstakten ökat mycket sedan vi kom hit. För luftarna t ex. Förr arbetade sex man vid tre maskiner. Nu utför två man samma arbete. Men lönen är densamma.

– Jag arbetar vid utskott. Jag är nöjd med mitt arbete (Det anses vara det sämsta på företaget. Förf. anm.). Jag tänker som så att hade jag inte det arbetet så skulle någon svensk ha det och därför är jag glad över att jag har fått det. Jag har ingen rätt att vara missbelåten. Förstår du vad jag menar? Men visst finns det skillnader på fabriken. I lönesättningen t ex. Jag är förvånad över att svenskarna protesterar så lite. Häromåret samlade ingenjören oss och sa att företaget gått med en och en halv miljon i förlust och att lönen skulle sänkas med 75 öre och att de skulle ta bort vissa arbeten. Några greker började diskutera, men då sa svenskarna att, ”1950 tjänade vi 2 000 kronor om året”, så det fanns ingen anledning att protestera.

– *Hur tror du svenskarna uppfattar er greker?*

– Hur de uppfattar oss vet jag inte, eftersom jag inte känner några svenskar. Men om jag vore svensk skulle jag vara missnöjd med grekerna.

– *Varför?*

– Det är grekerna som drivit upp arbetstakten. Där vi tidigare gjorde 10 enheter gör vi nu 20. Grekerna har arbetat hårt och drivit upp takten utan att ersättningen på sikt blivit bättre i motsvarande grad. Vi borde i stället ha arbetat saktare och gjort åtta enheter där vi tidigare gjorde tio. Vi förstår det men vi gör det ändå inte. Vi tvingar svenskarna att arbeta fortare än tidigare.

– *Varför?*

– För att visa oss. För att företaget och förmännen skall gilla oss så att vi får bättre jobb.

– Nu arbetar jag som valsare. Skall gå över till pappersmaskinen som passarellare på grund av rationaliseringen. Där kommer jag att tjäna 400 kronor mindre i månaden. Men jag var erbjuden ett arbete med likvärdig lön, som jag inte tog för ryggens skull. 1964 förstörde jag min rygg och jag vill hellre ha ett lättare arbete än ytterligare förstöra ryggen.

Olycksfall i arbetet

Jämfört med annan industri har pappersindustrin hög olycksfallsfrekvens. Vid Lessebo AB har olycksfallen blivit fler parallellt med att invandrare anställts och arbetstakten ökat under senare delen av 60-talet. 1967–1969 skadades i genomsnitt 12 procent av de svenska och 18 procent av invandrade arbetarna varje år. Merparten av skadorna är småskador, men nästan varje år inträffar skador som leder till partiell invaliditet.

– När jag kom till fabriken här sa man till mig att, ”Du skall arbeta vid glättningen.” Jag trodde att någon skulle komma till mig och visa hur maskinen fungerar. Säg till mig att, ”Detta är Ditt arbete, så och så skall du göra. Det och det är farligt.” Det gick två, tre, fyra dagar – ingen kom någonsin och förklarade för mig. Endast en släkting kom till mig och sa att, ”Här får du se upp för här har många skadat sina fingrar.” Ändå kom mina fingrar in i valsen efter några veckor, fast jag var försiktig. Skulden var förarens, inte min. Han körde maskinen fortare än han brukade. Oberoende av vems skulden var trodde jag den dagen att någon skulle komma och undersöka hur olyckan gått till. Det var inte allvarligt, men i alla fall. Komma och undersöka. Kanske var det maskinens fel. Kanske visste jag inte hur jag skulle utföra mitt arbete.

– Mitt arbete innebär bl a att jag kör pappersrullar. De väger mellan 700 och 1 500 kilo. Jag kör en rulle åt gången på en vagn som är cirka en halv meter bred. Rullen är rund och vagnen är plan. Det finns inget som skyddar rullen och hindrar den från att trilla av. Det händer lätt, särskilt när man svänger. Om någon skulle få den på fötterna är det katastrof. Efter min första vecka på fabriken kallade man oss alla som arbetade vid glättmaskinerna till ett möte för att tala om för oss att där vi tidigare arbetat tre hjälpare skulle nu en man arbeta. Jag sa till en svensk att tala om vagnen. Chefen lovade oss då att vi skulle få nya vagnar. En dag föll en rulle framför en av cheferna. Han sa, ”Ställ vagnen i lagret och ta en annan.” Nästa vecka föll en rulle på nytt. Ett tiotal gånger har de fallit av vagnen för mig. Lika många gånger har jag sagt till, men inget har hänt. Om de inte vill skaffa nya vagnar kunde de väl åtminstone förbättra dem vi har. Man kunde väl åtminstone svetsa på några järn vid sidorna så skulle rullarna ligga säkrare. Jag har sagt till om det men ingen bryr sig om det. Om de sagt till mig, ”Gå till verkstaden och låt dem förbättra vagnarna så att de blir säkrare,” skulle jag ha kunnat göra dem säkrare.

När jag kom hit sa mina landsmän till mig att, ”Du måste skriva in dig i fackföreningen.” ”Vad har jag för nytta av det?” undrade jag. ”Du får understöd om du blir arbetslös. Om du har klagomål i ditt arbete kan du gå dit.” Jag har klagat på min vagn som är farlig att köra men de säger bara, ”Äsch” och slår bort handen. Svenskarna klagat inte om något är orätt eller fel. De är rädda. Det var bara mina landsmän som informerade mig om att jag skulle gå med. Fackföreningen tog aldrig någonsin kontakt med mig. De visar inget intresse. De tar aldrig några initiativ. Det finns ingen som kommer och frågar dig om dina verktyg, din maskin är i sin ordning. Det är lag att fabriken gör vad den vill.

Vid ett gruppsamtal diskuterades olycksfallen bland grekerna. De synpunkter

på den höga olycksfallsfrekvensen som förekom kan sammanfattas i följande punkter:

1. Invandrarna arbetar i större utsträckning än svenskarna vid gamla och slitna maskiner.
2. Bristande säkerhetsanordning – arbetsledningen uppgavs i några fall ha plockat bort säkerhetsanordningar därför att dessa behövts på annat håll eller för att de sänkt arbetstakten. Bl a hade en plåt avlägsnats av arbetsledningen för att efter en olycka återställas för en kort tid. Därefter togs den bort på nytt.
3. Bristande information – 1970 inträffade en allvarlig olycka vid en glättmaskin. Efter olyckan lät företaget översätta skyddsföreskrifterna för maskinen och sätta upp dem. Föreskrifterna var utarbetade 1964.
4. Den ökade arbetstakten som rationaliseringarna gett upphov till.

Skyddsombuden

– Skyddsombud? Vem är det? Visa mig honom så skall jag kyssa hans fötter.

En del av grekerna kände inte till skyddsombudsfunktionen och vem som var skyddsombud för deras avdelning. Under det ovan nämnda gruppsamtalet framkom att det inte fanns något större förtroende för skyddsombuden. ”De har behagliga och säkra jobb och utsätts därför inte för samma dagliga risker och irritationer som vi. Därför lyssnar de inte heller till oss när vi gör påpekanden om arbetsförhållandena.”

Arbetsvillkor och arbetsförhållanden. Kommentarer och diskussion

Att det fanns platser för grekerna i produktionen i Lessebo kan sägas vara en förutsättning för att de överhuvudtaget finns där. Dessa platser i produktionen bestämmer vilka sociala klasser och i stor utsträckning vilka sociala grupper de tillhör i Sverige. Greker i förvärvsarbetande ålder i Lessebo är industriarbetare – inte bönder, studerande, tjänstemän eller egna företagare.

I produktionen tillbringar invandrarna oftast ett fyrtiotal timmar eller mer per vecka. Där i arbetet har de ofta sina flesta och mest kontinuerliga sociala kontakter med svenskar, även i de fall där dessa inskränker sig till överordnade och där arbetskamraterna även är invandrare.

1. Vilka är konsekvenserna för grekerna av de platser de kommit att inta i produktionen?

2. I vilken mån skiljer sig dessa konsekvenser från dem som gäller för deras svenska arbetskamrater?

Materialinsamlingen har koncentrerats till det perspektiv som ligger i den första frågan, nämligen grekernas situation. Diskussion av den andra frågan begränsas därför av materialet. Det innebär att de specifika konsekvenserna för de svenska arbetskamraterna, för andra utländska arbetare, för fackföreningen och för företaget endast kan antydast i förbigående där materialet tillåter det.

Grekerna som skiftarbetare

De grekiska arbetarna vid Lessebo AB är koncentrerade till två avdelningar på företaget, pappersmaskinavdelningen och färdiggöringsavdelningen. De anställda på pappersmasseavdelningen utgör ungefär en tredjedel av samtliga kollektivanställda medan grekerna där utgör mer än två tredjedelar av samtliga greker. På denna avdelning tillämpas skiftgång. Svenskarna har hög medelålder och har arbetat länge på företaget.

Med avseende på inkomst förefaller grekerna över lag inte utgöra ett speciellt skikt bland de arbetande om vi jämför deras genomsnittsinkomst med svenskarnas. Bland skiftarbetarna finns dock en grupp som har en årsinkomst över 30 000 kronor och därigenom skiljer sig från de flesta arbetare. I denna grupp ingår främst svenskar, men även några greker.

Bland skiftarbetarna fanns år 1969 en anmärkningsvärd skillnad i kvalifikationsnivå, men ett år senare hade denna skillnad minskat. De förhållandevis små löneskillnaderna och minskningen av skillnaderna i kvalifikationsnivå tolkar jag som uttryck för en strävan att skapa och bibehålla en fast "arbetarstam" – ett uttryck för den höga medelåldern bland svenskarna och företagets svårigheter att rekrytera arbetskraft. En annan sida av svårigheterna att finna arbetare är rationaliseringarna, färre anställda och ökad arbetstakt.

Skiftarbetet som social kontrollant

Skiftarbetet, den ökade arbetstakten och den högre olycksfrekvensen är det pris de arbetande fick betala för löneförbättringar de under senare delen av 60-talet kunde få bl a på grund av arbetsmarknadssituationen i trakten.

I grekernas berättelser illustreras skiftarbetets konsekvenser. Skiftarbetet gör det omöjligt för alla arbetare att träffas samtidigt. Detta försvårar mötes- och föreningsverksamheten bland de arbetande och grekernas möjligheter att följa svenskundervisningen.

Övergången till fyrskift i pappersmasseavdelningen skedde vid 60-talets början och är ett av uttrycken för den intensifiering av arbetet som ägt rum

under 60-talet. Denna intensifierings andra uttryck, ökningen av arbetstakten, gjorde sig framför allt gällande under 60-talets senare del, efter det att grekerna kommit dit. Dess följd är bl a stress och hets. En av de grekiska arbetarna berättar om sin oro för att en planerad rationalisering skall göra hans arbete mera riskfyllt och osäkert. Det är inte osannolikt att också den ökade olycksfrekvensen har samband med intensifieringen av arbetet. En påfallande hög frekvens av magsår skulle sannolikt upptäckas vid en studie av Lesseboglekernas hälsotillstånd, osystematiserade observationer från min tid som kurator och tolk i Växjö tyder på detta.

De arbetsvillkor och deras konsekvenser som jag har skisserat drabbar såväl svenskar som greker. Vad är då specifikt för den situation som uppstod genom att företaget anställde de grekiska invandrarna? Och vad skiljer de grekiska arbetarnas förhållanden från de svenska arbetarnas?

De grekiska arbetarna drabbas i större utsträckning av dåliga arbetsförhållanden eftersom de hamnar i jobb som svenskar inte vill ha. Detta gäller vid Lessebo AB framför allt skiftarbetet, speciellt på pappersmaskinavdelningen. Olycksfallen har drabbat de utländska arbetarna mer än de svenska arbetarna. Den ökade arbetsbördan som intensifieringen av arbetet inneburit drabbar troligen invandrare mer än deras svenska arbetskamrater överlag. Grekerna uppger att de och andra invandrare oftast arbetar vid de äldsta och tyngsta maskinerna.

Omläggningen till fyrskift, intensifieringen av arbetet och den ökade olycksfallsfrekvensen är inte bara dåliga arbetsförhållanden. En reell *försämring* av arbetsförhållandena ägde rum under 60-talet. Man kan fråga sig om anställandet av invandrare inte bara permanentade av de dåliga arbetsförhållandena utan faktiskt innebar en försämring. En försämring som inte beror på invandrarna som personer, utan på förhållandet att företaget kanske skulle tvingas förbättra dessa arbetsställen för att överhuvud taget få folk om inte invandrarna funnits att tillgå. Frågeställningen är teoretisk. För Lessebo AB:s del hade kanske alternativet inte varit detta utan snarare att upphöra med produktionen om man 1964–65 inte fått det tillskott av arbetskraft och anställandet av grekerna innebär. I så fall har vi här en situation som jag skulle vilja kalla för *strukturell lösning*, dvs att å ena sidan är det sannolikt att motsvarande försämring av arbetsförhållandena inte skulle kunnat ske utan anställning av invandrare och å andra sidan skulle företaget under givna förutsättningar inte kunnat fortsätta utan invandrare.

Sociala relationer i arbetet

Den mest iögonfallande förändringen i villkoren för arbetarnas samarbete är att de nya arbetskamraterna inte talar svenska. När ett företag anställer invandrare som inte kan svenska påverkar det det sociala samspelet, samarbete, samverkan och kommunikationen de anställda emellan och mellan dem och företaget.

I en intervju i augusti 1969 uttryckte fackföreningens ordförande sitt missnöje över företagets bristande intresse för språksvårigheterna. Enligt honom var språksvårigheterna fortfarande ett problem i arbetet bl a för att några greker som blivit förstemen och måste kunna läsa skriftliga order:

De svenska arbetarna får rycka in och hjälpa till. Det kan bli tröttande och skapar irritationer. Dessutom uppstår småfel. Produktionen minskar inte märkbart av detta och det är svårt att avgöra om de ordinarie jobbarna förlorar i förtjänst. Visserligen har vi fått igenom en speciell klausul med principen att de inte får förlora på den hjälp de ger invandrarna, men lagandan försämras och eftersom det är ackord förlorar de svenska arbetarna alltid en del. Företaget håller med oss officiellt, men...

Anställandet av invandrare har skapat irritationer och spänningar mellan arbetarna. Att de nya arbetskamraterna inte talar svenska försvårar arbetarnas samarbete med varandra och kan medföra extra arbete för en del svenskar. Det blir svårare för arbetarna att diskutera gemensamma angelägenheter, speciellt angelägenheter som kräver teoretiska resonemang.

Språksvårigheterna bidrar till att skapa spänningar och irritationer mellan de svenska och de utländska arbetarna. Bakom dessa ligger emellertid ofta arbetsförhållanden och arbetsorganisation. Några exempel:

1. I det inledande citatet antyder fackföreningsordföranden att några av de grekiska förstemenens svårigheter att läsa order inneburit extra arbete för deras svenska arbetskamrater och eftersom de arbetar på ackord förlorar de svenska arbetskamraterna alltid en del. Ackordssystemet bidrar till att framkalla irritation.

2. Den vanligaste anledningen till irritationer mellan arbetskamraterna som grekerna nämner är villigheten att arbeta övertid. Trots att grekerna under 1970 arbetade mindre övertid än sina svenska kamrater framstod detta fortfarande som den främsta irritationsorsaken mellan grekerna och svenskar. Samtidigt betonar grekerna dock att svenskarna som arbetar övertid ”vill de andra heller inte se åt”.

3. Rationaliseringarna på företaget har inneburit att många svenskar och greker blivit omplacerade. Den otruggighet som detta innebär kan tillsammans

med den ökade hetsen ses som bakomliggande orsaker till irritationer.

Förhållandet mellan grekiska och svenska arbetare verkar dock inte i allmänhet ha upplevts som spänt och konfliktfyllt av grekerna. De berättar att irritationer förekommer och att en del arbetare är besvärade av de utländska arbetarna. Men detta präglar inte generellt förhållandet mellan de grekiska och svenska arbetarna. De greker som har svenska vänner, närmare hälften, har ofta dessa bland sina arbetskamrater. Talar grekerna om att de blir illa behandlade gör det vanligen i samtal om företaget eller samhällets institutioner, inte arbetskamraterna i allmänhet. Gäller det i något fall arbetskamrater så uppfattas de som enskilda undantag?

Eftersom inga systematiska data insamlats från de svenska arbetarna kan jag inte bedöma hur de faktiskt ser på de invandrade arbetarna, eller omfattningen av de irritationer och spänningar som nämnts.

Företaget och invandrarna – osäkerhet och oförutsägbarhet

Förhållandet mellan de grekiska arbetarna och företaget, jämfört med det som råder mellan de svenska arbetarna och företaget, utmärks bl a av det sätt på vilket företaget utövar social kontroll över dem.

C.W. Mills definierar social kontroll som ”alla sätt att få människor att hålla sig inom givna gränslinjer och som de själva använder för att inte trampa över”. Med ”inom givna gränslinjer” syftar han på ”varje handling som typiskt förväntas och gillas i det sociala systemet”.²⁴

Man kan skilja mellan den sociala kontrollens förutsättningar och de medel med vilka den utövas. Förutsättningarna är både objektiva, i vårt fall invandrarernas objektiva underläge i förhållande till företaget och samhället, och subjektiva, speciellt den osäkerhet som detta underläge skapar. De medel med vilka social kontroll utövas är framför allt positiva och negativa sanktioner. Positiva sanktioner (belöningar) och negativa (uteblivna belöningar) hör till de karakteristiska dragen i förhållandet mellan arbetsköpare och arbetare. De *objektiva förhållanden* som skiljer de grekiska arbetarna från de svenska i deras relationer till företaget är bl a följande:

- Grekerna är beroende av tolk för alla mer ingående diskussioner med företaget.

- De flesta svenskar bor i egna hus medan en stor del av bostadstilldelningen till grekerna administreras av företaget.

- Grekerna saknar motverkande krafter i samhället som kan hävda deras intresse mot företaget. De är inte delaktiga i det kommunala livet och de har på sin höjd ett formellt inflytande i fackföreningen. De grekiska arbetarnas

24. C.W. Mills, *Den sociologiska visionen* 2002, s. 48.

förhållande till sina överordnade präglas ofta av *osäkerhet*. De känner sig osäkra på vilka deras rättigheter är, osäkra inför att somliga premieras av företaget och andra inte. ”När, i vilka situationer, har vi rätt att vägra arbeta övertid, när har vi det inte?” ”Om jag byter skift med en kamrat, har jag då samma olycksfallsförsäkring och rättigheter när det händer en olycka, som när jag arbetar på mitt eget skift?”

– Många av grekerna har svårt att själva kontrollera sina lönebesked, de känner sig osäkra på om deras lön är rätt uträknad. Några har lärt sig kontrollera beskedet och uppdagat slarv och bortglömda timmar, vilket inte minskar deras och deras kamraters osäkerhet.

– Några premieras av företaget och avancerar. Somliga har lyckats få en bostad som de är tillfredsställda med, andra inte. Det som för den ene är en belöning känns för de andra som ett straff. ”Vad är det för fel på mig eftersom jag trots flera års arbete på företaget inte kunnat få en dräglig bostad?” ”Varför förflyttas jag till ett sämre arbete?”

Bristande språkkunskaper upplevs av många som ett hinder för avancemang och möjlighet att få bättre jobb. Men bilden är inte entydig. När dessa synpunkter framfördes i ett gruppsamtal hade några av deltagarna invändningar och påpekade att det fanns språkkunniga som hade relativt dåliga jobb och några som hade bra jobb utan att kunna språket särskilt väl.

Företagets tilldelning av de bostäder de administrerar uppfattas som en belöningsform av grekerna. Oavsett hur det förhåller sig med detta är det en psykologisk realitet för grekerna – tilldelningen har en tilldragande och fränstötande innebörd och som grekerna räknar med i sitt förhållande till företaget. Denna psykologiska realitet innebär att företagets inflytande över grekerna sträcker sig utanför livet på företaget på ett annat sätt än det gör för svenskarna.

Kontroll efter arbetsdagens slut

Belöningar och bestraffningar fungerar som verktyg för social kontroll, men även i den direkta övervakningen av deras liv upplever grekerna att företagets inflytande sträcker sig ut över arbetslivet. De menar att de har blivit uppsökta i hemmen och uppmanade att arbeta övertid eller hoppa in som skiftersättare på ett sätt som inte i motsvarande utsträckning sker bland svenskar. Likadant är det om någon blir sjuk: ”Är det en svensk så räcker det att han ringer och talar om det. Vi har oftast inte telefon så vi ber en kamrat tala om det. Men när det gäller oss så nöjer de sig inte med meddelanden. De kommer hem till oss och ser efter hur det står till med oss.”

Genom att via tolk försöka hålla sig informerade om grekernas fritid och deras personliga förhållanden har företaget en inblick i grekernas liv utanför arbetet, som det saknas motsvarighet till när det gäller de svenska arbetarna: "Svensken har sitt jobb, när han är fri och ledig är han också fri från företaget och dess kontroll över honom. Men det är inte vi." Den sociala kontroll som för alla arbetare är ett karakteristiskt drag i deras relation till överordnande på arbetsplatsen för grekerna sträcker sig *vidare ut i livet utanför fabriken*.

Det är intressant att de förhållanden som premieras och gör en arbetare "älskad" av företaget bl a är samma förhållanden som grekerna anför som orsaker till irritationer och spänningar mellan dem och deras svenska arbetskamrater. Utöver allmän skötsamhet och duglighet uppfattas villighet att arbeta övertid som något som premieras. Och i avsnittet om den ökade arbetstakten säger en av grekerna att de hjälpt till att driva upp arbetstakten för att bli uppskattade av förmännen och få det bättre.

Såväl de grekiska arbetarna som företaget har å andra sidan lagt märke till att en förändring i förhållandet mellan dem ägt rum under de fem år grekerna varit i Lessebo. En grek säger:

– På senare tid har de blivit kyligare mot oss. Fast jag tror att vi skött oss bra i fabriken. Men först när vi kom älskade de oss mer än nu.

– *Vad kan det bero på?*

– Till att börja med var vi ju få och så behövde man oss mer då. Nu är vi många och företaget behöver inte längre nya arbetare. Och så var det övertiden. Till att börja med arbetade vi dag och natt. Nu har vi fattat att vi inte bör göra det så mycket och gör det inte heller längre. Nu har vi lärt oss språket.

Företaget säger sig bl a ha märkt en viss försämring i närvaron och i attityden till ledning och företag och anförde att invandrarna (främst grekerna) lärt sig olater av en del svenskar. Utnyttjandet av karensdagarnas slopande nämns som exempel.²⁵ Den grekiska arbetaren och företaget förklarar attitydförändringen på olika sätt. Intressant är dock att lägga märke till att bägge relaterar den till påverkan från svenska arbetskamrater med ökad medvetenhet som följd därav.

25. Herland & Malmberg, s. 19.

Appendix I. Materialinsamling och källor

Primärdata

NYCKELINTERVJUER MED SVENSKAR I LESSEBO. Under en vecka i augusti 1969 insamlades uppgifter om Lessebo kommun och om kommunala förtroendemäns erfarenheter av invandrare. Jag hjälpte till med att utarbeta ett kodschema för invandrarutredningens portugisundersökning och Kristina Meurle-Belfrage hjälpte i gengäld till med dessa nyckelintervjuer i Lessebo.

Under denna vecka hade vi även en serie gruppsamtal med greker, där de informerades om undersökningen och dess syfte och vi insamlade informationer till ledning för den fortsatta undersökningen. Ytterligare nyckelintervjuer med svenskar företogs i samband med intervjuundersökningen i december 1969.

INTERVJUUNDERSÖKNINGEN. För att ge undersökningen en kvantitativ ram samlade jag under första veckan i december 1969, med hjälp av en grupp studenter, in bakgrundsuppgifter om den grekiska befolkningen i kommunblocket. Dessa uppgifter har insamlats genom ett till grekiska översatt enkätformulär med frågor om invandrarnas bakgrund, bostads- och språksituation, kontakt med myndigheter och i viss mån kontakt med svenskar och med landsmän. Grekerna kallades i grupper till sammankomster, vid vilka de fick fylla i enkätformulär. Samtliga fick personlig kallelse per post jämte ett informationsbrev om undersökningen.

Under våren och sommaren 1970 databehandlades uppgifterna vid Lunds universitets datacentral. Ursprungligen insamlades data om samtliga greker i hela kommunblocket, som utöver Lessebo köping även omfattar Hovmantorp, Kosta och Skruv. I denna rapport har jag koncentrerat mig på att analysera förhållanden som är relaterade till grekerna i köpingen och presenterar endast data om dem.

SAMTALSINTERVJUER OCH DIREKTA OBSERVATIONER. Redan vid det första besöket i Lessebo i augusti 1969 förde jag anteckningar från de gruppsamtal och enskilda samtal som jag och Kristina Meurle då hade med Lessebogrekerna och med svenskar. Det fortsatte jag även med under fältarbetet i december. Under sommaren 1970 vistades jag ytterligare sex veckor i Lessebo, och dokumenterade då mer systematiskt samtalsintervjuer och diskussioner. Utöver otaliga informella samtal enskilt och i grupp utförde jag tio en till två timmar långa enskilda intervjuer om, och tre gruppsamtal kring specifika ämnen: För-

hållanden på företaget, Förhållanden till kommunen samt Fritid. Sju av samtalsintervjuerna och två av gruppsamtalen, vilka alla utfördes på grekiska, spelade jag in på band och översatte dem sedan till svenska.

FÖRETAGSSTATISTISK UNDERSÖKNING. I maj 1971 kompletterade jag tillsammans med Axel Walldén mina data med en företagsstatistisk undersökning som omfattade uppgifter om ålder, anställningstid, inkomst och övertidsarbete bland samtliga greker vid Lessebo AB i december 1970 och en kontrollgrupp bestående av var tionde svensk. Uppgifterna erhöles genom att personalchefen vid Lessebo AB ur företagets statistik för oss läste upp dessa uppgifter om varje individ. För den svenska kontrollgruppen gjordes ett systematiskt urval genom att vi drog ut vart tionde statistikkort.

Sekundärdata

Utöver de uppgifter jag själv samlat in har jag varit angelägen om att för beskrivning och tolkning av varje enskild frågeställning använda mig av alla tillgängliga data som jag funnit relevanta för framställningen. Detta innebär att jag i stor utsträckning använt mig av data från andra källor, s k sekundärdata. Mina viktigaste källor är följande:

STATISTIK OCH ANALYSER SOM BERÖR UTVANDRINGEN FRÅN GREKLAND. Dessa redovisas närmare i litteraturförteckningen.

UPPGIFTER OM LESSEBO OCH LESSEBO AB. I avsnittet om orsakerna till att Lessebo AB kom att anställa greker och deras förhållande på företaget har värdefulla uppgifter hämtats ur Kommunblocksplanen (1967) för Lessebo, dels från en uppsats i företagsekonomi av Erik Herland och Kerstin Malmberg. Deras studie berör även invandrarna vid Lessebo AB. De är angelägna om att framhålla att deras studie till större delen bygger på material från företagsledningen. Min framställning försöker däremot i större utsträckning framhäva och analysera grekernas eget perspektiv på sin situation och bygger därvid på de egna undersökningar jag tidigare nämnt. I framställningen av bostadssituationen har jag utöver mina egna data använt mig av uppgifter från folk- och bostadsräkningen samt en uppsats av Olof Nordström. Intressanta uppgifter erhöles jag även i ett samtal med professor Olof Nordström.

Appendix 2. Emigrationen från Grekland

En tillbakablick

Den grekiska emigrationen har en lång historia. Varje större migrationsström har sina historiska orsaker förknippade med konkreta förhållanden i såväl utvandrarnas som invandrarnas land. Migrationsströmmarna har även specifika konsekvenser för utvandrarnas och invandrarnas land. Jag ger nedan en historisk översikt över de viktigaste grekiska migrationsströmmarna för att belysa den grekiska efterkrigsmigrationens speciella karaktär.²⁶

ANTIK EXPANSIONISM. Överbefolkningen, övergången till penninghushållning och det grekiska hantverkets behov av råvaror och marknader var de främsta drivkrafterna för en omfattande migration från de grekiska stadsstaterna främst under tiden 750–550 f Kr. Denna folkvandring skapade grekiska kolonier runt Medelhavets och Svarta havets kuster.

När det grekiska imperiet under Alexander den stores tid (380 f Kr) nådde sin höjdpunkt hade en medveten kulturpolitik utkristalliserat sig hos de grekiska erövrarna. Den gick ut på att sammansmälta grekerna och makedonierna med de österländska folken. Perser upptogs i den grekiska armén och greker uppmanades att bosätta sig i de erövrade områdena. Giftermål mellan greker och lokalbefolkningen uppmuntrades. Den grekiska kulturen blev en blandkultur – hellenismen.

1400-TALET. Emigration i egentlig mening började först i samband med det bysantinska väldets fall och inledningen av den turkiska ockupationen av Grekland under 1400-talet. Befolkningen i de fattigaste områdena av det dåvarande Grekland, framför allt Epiros, började söka sig utomlands för att försörja sig. Dessa var framför allt hantverkare som kom att utöva det yrke de lärt sig – murare, vävare, garvare, guldsmeder osv. Karavaner av utvandrare lämnade Epiros huvudstad Janina och sökte sig till Balkan, Donau, Central-europa och Sydryssland. Männerna utövade sina hantverk och försörjde sina ofta hemmavarande familjer. Denna epok har satt sina spår i det grekiska livet: Emigrantsånger, melankoliska folksånger som fortfarande sjungs, stammar från denna tid och en rad stora stiftelser, sjukhus och skolor skapades av donationer från emigranterna som gjorde sig förmögenheter i utlandet.

26. Framställningen i detta avsnitt bygger på Kayser 1966, Bellinin 1966 och Mitsos 1967.

1821–1950. Det nutida Grekland fick sitt oberoende efter 400 års turkisk ockupation. Tusentals greker som varit bosatta i Västeuropa, i andra Balkanländer eller i slaviska länder, främst affärsmän och andra ur borgarklassen, återvände till Grekland.

Under andra hälften av 1800-talet började en omfattande emigration till Australien och Amerika, framför allt till USA. Många av dessa emigranter kom att sysselsätta sig med handel och hantverk men de flesta blev industriarbetare.

En annan utvandring som började under 1800-talet var den till Egypten. I samband med Suezkrisen 1955 återvände ungefär hälften av den grekiska kolonin, som då uppgick till 130 000 personer, till Grekland.

Under 1900-talets första två årtionden utvandrade över 400 000 greker, de flesta till USA.

Till Frankrike ägde en emigration av mindre omfattning rum mellan 1915–30. Franska fabriker sökte då arbetare i Grekland, liksom i Indonesien och Kina. Denna ström upphörde vid den ekonomiska krisen 1929–30, då greker som varit bosatta i Frankrike mindre än tio år tvingades återvända hem.

En omfattande immigration till Grekland skedde då Grekland, efter ett misslyckat erövringståg i Mindre Asien, enligt den s k Nansenöverenskommelsen under åren 1922–1924 tog emot omkring 1,3 miljoner invandrare från Mindre Asien i utbyte mot 300 000 icke-greker som emigrerade till Turkiet.

De restriktioner för invandring som USA införde 1920 genom den s k procentregeln bromsade emigrationsströmmen. Under åren 1921–40 utvandrade 92 684 personer till USA.

Andra världskriget följdes i Grekland av ett inbördeskrig som pågick till 1950. Cirka 80 000 människor som deltagit på den förlorande socialistiska sidan flydde över gränserna i norr.²⁷ De spred sig och bildade kolonier i de olika socialistländerna.

Möjligheterna att invandra till USA begränsades ytterligare av den kvotprincip som infördes 1948, vilket fick till följd att den transoceana emigrationen från Grekland under efterkrigstiden kom att ske i större utsträckning till Kanada och Australien.

Vid femtiotalets mitt inleddes den omfattande emigrationen till Västeuropas centrala delar, vilken är föremål för min fortsatta framställning.

27. Tsoukalas 1969: 114.

Grekisk emigration efter andra världskriget

Från 1965 finns statistik över den grekiska emigrationen utgiven av den nationella grekiska statistikbyrån. Figuren på nästa sida visar emigrationens omfattning under tiden 1955–1970. Vi kan bl a notera följande:

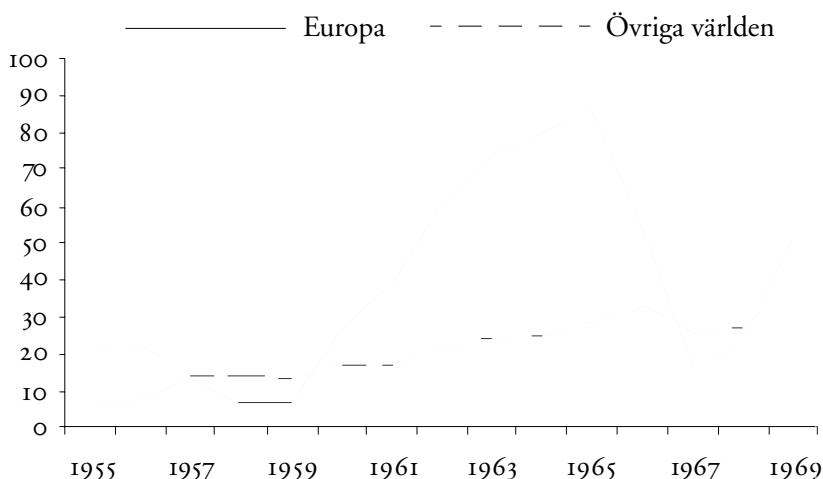
– Fram till 1960 låg emigrationen relativt konstant på en nivå av 20 000–30 000 emigranter/år.

– Efter 1959 skedde en kraftig ökning som kulminerade år 1965 då emigrationens omfattning var fem gånger större än 1959.

– En viss minskning av emigrationsströmmen skedde 1967. Därefter växte den på nytt för att 1970 åter närma sig nivån från 60-talets mitt²⁸.

Uppgifterna avser personer som haft för avsikt att stanna utomlands minst ett år. En viss återinvandring sker samtidigt. Några säkra uppgifter om dess storlek finns inte.

Bruttoutvandringen från Grekland 1955–70 (1000-tal)

Att den grekiska emigrationen växte så snabbt beror framför allt på en ökning av emigrationsströmmen till Västeuropa²⁹. Den övriga emigrationen, framför allt till USA, Kanada och Australien, var under samma tidsrymd relativt konstant.

Den första strömmen till Europa gick till Frankrike, som 1955 slöt en konvention med Grekland om organiserad invandring. Emigrationen till Frank-

28. Under den grekiska militärdiktaturen 1967–1974 sökte en del greker utomlands av politiska skäl, ganska många av dem kom till Sverige.

29. Rose 1969.

rike nådde dock aldrig någon större omfattning. Belgiska gruvor blev nästa mål för den grekiska emigrationen – 1955–62 mottog de omkring 20 000 grekiska arbetare. Sedan 50-talets början är Västtyskland det främsta mottagarlandet för den grekiska emigrationen. Grekernas antal i Västtyskland uppgick 1971 till 320 000.

Emigrationen från Grekland till Sverige är av förhållandevis sent datum. 1960 var de grekiska medborgarna några hundra.³⁰ 1971 var de 13 500. Denna utveckling är parallell med ökningen av totala svenska invandringen.

Av den samlade emigrationen från Grekland var det endast en liten del som kom till Sverige och i Sverige var grekerna en liten del av den totala invandringen. Trots att de var en ganska liten grupp var de dock en av de tre största icke-nordiska invandrargrupperna.

Massemigrationen till Europa under 1960-talet skedde framför allt dels från andra medelhavsländer förutom Grekland (Italien, Spanien, Turkiet, Portugal och Jugoslavien), dels från Frankrikes och Englands kolonier till dessa länder. Den grekiska emigrationsströmmen under efterkrigstiden är en del av en mer utbredd rörelse från Sydeuropa till Västeuropas högre industrialiserade länder, framför allt Västtyskland, Frankrike och Schweiz samt i något mindre omfattning till Storbritannien, Benelux och Sverige³¹.

Under 50-talets senare hälft var den grekiska emigrationen starkt koncentrerad till några få områden, nämligen Athen, Makedonien och Peleponessos.

Vem utvandrar?

De flesta utvandrarerna åren 1960 och 1965 var i åldern 15–40 år. Av dem var 60 procent i åldern 15–30 år. Männerna övervägde under emigrationens inledningsskede över kvinnorna. 1965 var proportionerna betydligt mer balanserade. Av dem som utvandrade under åren 1965, 1967 och 1968 uppgav lika stor andel att de varit varit sysselsatta i industri och hantverk som i jordbruk. 1966 övervägde däremot de jordbrukssysselsatta. Ungefär hälften av samtliga utvandrare var inte yrkesverksamma hemma i Grekland. Denna kategori innefattar främst hemmafruar, skolelever och pensionärer.

30. Grekerna redovisas inte som en särskild grupp i befolkningsstatistiken, varför det inte finns någon exakt uppgift. De anmälda arbetarnas antal var den 1.6.1960 127 personer.

31. Rose 1969.

Litteratur

- Bellini, F: "L'Emigration de travailleurs grecs". *Les Temps Modernes*, juni 1966
- Bernard, J: recension i *International Migration Review*, III:8, New York 1969
- Berner, B: *Imperialism och migration*. Opublicerat paper. Lund 1971
- Economic Development Plan for Greece 1968–1972*. Athen 1968
- Herland, E, Malmberg, K: *Lessebo och den utländska arbetskraften*, opubl. uppsats, Företagsekonomiska institutionen vid Lunds universitet. Lund 1970
- Herland E, Malmberg, K: *Invandrarutredningen 3 : Invandrarna och minoriteterna*. SOU 1974:70
- Kayser, B: *Geografie Humains de la Grece*. Athen 1964
- Kayser, B: "The Situation of the Returning Emigrant on the Labour Market of Greece", i *Emigrant Workers Returning to Their Home Country*. Stencilrad rapport, OECD. Paris 1966
- Kommunblocksplan* för Lessebo. Stencil. 1967
- Manganara I, Sorokou, E: "I apodimi Ellines" [Grekerna utomlands], *The Greek Review of Social Research* nr 2–3/1970 (sid 103–114)
- Merpoulos, P D: "I metapolemki mas metanasteusi" [Vår emigration under efterkrigstiden]. *Nea Ikonomia*, december 1965
- Mills, C.W: *Den sociologiska visionen*. Lund 2002
- Mitsos, I: "Returned Emigrants in Greece", i *Emigrant Workers Returning Home to Their Home Country*. Stencilrad rapport OECD. Paris 1967
- National Statistical Yearbook of Greece*. Athen. Årgångarna 1964–1970
- Nordström, O: Servicenäringarnas lokalisering och struktur i en medelstor industriort under 1900talet, *Svensk geografisk årsbok* nr 41/1965 (sid 19–37)
- Papagalani, I: *Memoire: L'Emigration des ouvriers grec en Allemande*. Opublicerad uppsats. Paris 1969
- Rose, A: *Migrants in Europe*. Minneapolis 1969
- Thalassinou, F: "Sketika me tin taxiki diarthrosi tis synkronis ellinikis kinonias" [Angående klassernas organisering i det samtida grekiska samhället]. *Komep*. 13, augusti 1971
- Tsoukalas, C: *The Greek Tragedy*. London 1969
- Zolotas, X: *International Labour Migration and Economic Development with special Reference to Greece*. Athen 1966